

België / Belgique
P.B.
Antwerpen X
8/5572

afgiftekantoor Antwerpen X

vivat academia

tijdschrift van het Verbond der Vlaamse Academici
driemaandelijks nr 116 juli, augustus, september 2002

*"La société ne peut pas
être dirigée dans un sens
contraire à ses destinées;
et ses destinées sont
en elles-mêmes"*

P.-S. Ballanche, Frans wijsgeer, 1776-1847

Inhoud

Alles wel beschouwd (Frank Judo)	105
Taal en schaal in het werelddorp (Jan Terlouw)	106
Ethiek in het Europees tertiair onderwijs ook een kwestie van taal (Herman Deroo)	116
Empire gone, Britain will go (Karl Drabbe)	134
De betekenis van Pim Fortuyn (Koenraad Elst)	150
Michel Houellebecq, Celine van de 21ste eeuw? (Alain Mouton)	156
Het wezen van een slag (FJ)	160

secretariaat: Passendalestraat 1A
tel 03/366.18.50, fax 03/366.60.45
e-mail: vva@vvb.org, <http://vva.vvb.org>, giro 000-0429238-13

verantwoordelijke uitgever: M. Storme
Passendalestraat 1A
2600 Berchem

Alles wel beschouwd

Mr Drs Frank Judo

Identiteit, gekoesterd en verguisd

Verder in dit nummer vindt u een uitnodiging tot het congres dat een vijftal Vlaamse verenigingen op 9 november organiseert rond het thema "Op weg. Identiteit - Natievorming- Solidariteit". De onderwerpen die in de rondetafelgesprekken en op de plenaire vergadering zullen worden behandeld, sluiten nauw aan bij teksten die u de jongste jaren in *Vivat Academia* te lezen kreeg.

Uit de reacties die we van lezers mochten ontvangen, blijkt dat identiteit als een "moeilijk" onderwerp wordt beschouwd. Het "moeilijke" heeft daarenboven een dubbele lading: enerzijds is het identiteitsbegrip dermate gelaagd, dat het voor vele benaderingen en vele verklaringen in aanmerking kan komen. Anderzijds lijkt er een soort schroom te bestaan om identiteit een belangrijke plaats te geven in de maatschappelijke discussie. Dat is "not done", of was het zeker tot voor kort in grote mate.

Onbegrijpelijk is dat niet. Identiteit is per definitie iets dat mensen raakt, en zelfs op vrij fundamentele wijze. Niet alleen op grond van Wittgensteins wijze instructie, dat men dient te zwijgen over zaken waarover men niet spreken kan, is enige discretie inzake identiteit aangewezen. Het is tevens een regel van goed fatsoen dat men niet al te zeer te koop loopt met wat ons diepste binnenste raakt. In die zin is de identiteitsschroom van het einde van de vorige eeuw misschien wel te beschouwen als een impliciete, doch duidelijke erkenning van het belang van collectieve identiteiten.

Eigenaardiger is de geestdrift waarmee in diezelfde periode te koop werd gelopen met al wat betrekking had op individuele identiteit. "Ik voel dat zo" en "Jezelf zijn" waren modewoorden en persoonlijke alteriteit werd gezien als een waarborg voor de hoog gewaardeerde authenticiteit. Die doorgeslagen slinger is intussen echter volop bezig aan zijn terugkeerbeweging. Het valt daarbij te hopen dat wie in de 21ste eeuw de discussie over identiteit wil aanvatten, rekening houdt met die overgeërfde spanning. Noch de eenheidsworst van de individualiteit, noch de mythe van de volkseenheid kunnen de synthetische waarde zijn die concrete mensen het zo belangrijke maatschappelijke evenwicht zullen waarborgen.

Het VVA ontstond begin vorige eeuw als groepering van regionale oud-studentenkringen en heeft tot doel:

- culturele en maatschappelijke vorming ;
- verspreiding van wetenschap en cultuur ;
- behartiging van de belangen van academici, in het bijzonder het universitair onderwijs en onderzoek en permanente vorming ;
- ijveren voor verdere Vlaamse ontvoogding en ontplooiing van de Nederlandse cultuur.

Er zijn VVA-afdelingen in Oostende, Brugge, Ieper, Kortrijk, Oost-Vlaanderen, Antwerpen, Taxandria, Klein-Brabant, Campinia, Brussel, Leuven-Hageland en Limburg.

Algemeen secretariaat

Rita WARDENIER

adres: Waversesteenweg 288, 1040 Brussel
gsm: 0472 89 33 99
fax: 02 412 42 00
e-mail: rwardenier@hotmail.com

Administratief secretariaat

Mia CUYPERS

adres: Passendalestraat 1 A, 2600 Berchem
tel: 03 366 18 50
fax: 03 366 60 45
e-mail: vva@vva.org

Taal en schaal in het werelddorp

Dr Jan Terlouw

Toespraak op de slotplechtigheid van de elfdaagse Vlaanderen-Europa (Brugge, 12 juli 2002)

Het Feest van de Vlaamse Gemeenschap is voor u een feest, omdat u herdenkt dat 700 jaar geleden de Guldensporenslag werd gewonnen. Voor mij is het een feest omdat ik ben waardig gekeurd om voor u een feestrede te houden. De werkgroep 11-daagse Vlaanderen-Europa wil benadrukken dat een nauwere samenwerking tussen Vlaanderen en Nederland gewenst is, en omdat ik het daar van harte mee eens ben, is de keus op mij gevallen, vermoed ik. Hoe dat ook zij, ik kom graag in deze prachtige middeleeuwse stad. Ik ben blij dat Jan van Renesse met zijn leger van vooral boeren en ambachtslieden de Franse edelen van de graaf van Artois heeft verslagen en dat daarmee de zelfstandigheid van Vlaanderen werd gered en de Franse annexatiepolitiek kon worden gestuit. Was het anders gelopen, dan waren nu wellicht Brabant, Henegouwen en Holland, Franse provincies. Kortom, ik feliciteer niet alleen u er mee, maar ook ons Nederlanders.

Schaalvergroting

We leven in een tijd van schaalvergroting.

Dat heeft zo zijn voor- en zijn nadelen. De pessimistische zakenman zegt dat de hele wereld zijn concurrent is geworden, de optimistische ondernemer stelt vast dat hij nu de hele wereld als klant heeft. De pessimist vindt dat er getalsmatig zo weinig Euro's in zijn loonzakje zitten, de optimist verheugt zich er over dat er zulke lage getallen op de prijskaartjes staan. Het is maar hoe je er tegenaan kijkt.

Grootschaligheid is onoverzichtelijk, bedreigend, onpersoonlijk.

Een kleine schaal is intiem, vertrouwenwekkend, dierbaar.

Grootschaligheid is kansrijk, welvaartscheppend, stimulerend.

Een kleine schaal ademt stilstand uit, is verstikkend, is ouderwets.

Het is maar hoe je er tegenaan kijkt.

Schaalvergroting, in economische zin, gaat niet over oppervlakten. Het gaat om aantallen mensen.

Een land ontleent al lang zijn economische kracht niet meer aan zijn omvang in geografische zin, aan zijn oppervlakte. Zelfs de natuurlijke rijkdommen van een land zijn daarvoor niet meer bepalend. Het gaat om het aantal mensen en hoe die mensen worden opgeleid, ingezet, productief gemaakt, als producent en als consument. Japan heeft vrijwel geen aardolie of andere bodemschatten, en heeft toch een van de sterkste economieën van de wereld. Economieën van landen in het Midden-Oosten blijven daar ver bij achter, ondanks enorme rijkdommen aan oliebronnen. Toen in Nederland het aardgas werd gevonden, leden we korte tijd daarna aan de *Dutch disease*, omdat we door de nieuwe rijkdom vergaten onze economie op peil te houden. Er zijn talloze voorbeelden te geven waaruit blijkt dat een land met veel inwoners die goed worden opgeleid, een hoog welvaartsniveau bereikt, en dat het landen waar men de mensen niet benut, slecht gaat. Bepalend zijn de mensen en hoe hun talenten worden gebruikt.

België, met name Vlaanderen, en Nederland, zijn welvarende landen. We horen bij de top van de wereld. Dat hebben we voornamelijk te danken aan het niveau van onze wetenschap en techniek en aan ons onderwijsniveau. Samen hebben Vlaanderen en Nederland circa 28 miljoen mensen. Dat is meer dan Canada, veel meer dan Australië. Op grond van wat ik eerder zei, betekent dit dat de combinatie een grote economisch macht vertegenwoordigt. En de wereld zit zo in elkaar dat economische macht bijna identiek is met macht zonder meer.

Is macht dan belangrijk? Is kleinschaligheid, intimiteit, niet te verkiezen? Daar kom ik nog op. Eerst zou ik me, met u, willen afvragen op basis van welke overwegingen Vlaanderen en Nederland zouden moeten besluiten nauwer samen te werken dan we nu doen.

Wat hebben we gemeen?

In de eerste plaats vanwege onze gemeenschappelijke geschiedenis. Na de Tweede Wereldoorlog is het ondenkbaar geworden dat West-Europese landen de wapens tegen elkaar opnemen. Dat is een verworvenheid die we niet hoog genoeg kunnen schatten. Zoals we weten was Europa daarvoor één groot strijdtoneel. De kleine delta aan de Noordzee heeft een lange historie van strijd om zich te onttorsten aan de suprematie van de grotere landen die het belang van die delta inzagen. Zelfs toen het nog helemaal niet zo duidelijk was hoe belangrijk die delta zou worden. Niet voor niets viert u uw Guldensporenslag. Niet vergeefs hebben de lage landen zich verzet tegen de heerschappij van

Spanje. Een gemeenschappelijke geschiedenis, een gemeenschappelijke cultuur.

In de tweede plaats zijn we beide Atlantisch gericht. We zijn zeevarende naties. We worden geboren met zeebenen. Onze blik is gericht op de oceaan, op de verthen die lokken. Je kunt ook, simpeler, zeggen dat de geografische positie ons bindt. We zijn samen de open armen van Europa, we hebben enorme havens, we voeren in, we voeren uit, nergens is Europa toegankelijker dan via onze landen.

Maar wat ons het sterkst bindt, is de taal. De taal is de expressie van alles: van die geschiedenis, van de cultuur, van normen en waarden, van handel en wandel. Taal is het instrument van het denken, het middel voor communicatie, de onmisbare factor voor continuïteit

Taal

Laat me even uitweiden over het belang van taal, het belang van de eigen taal.

Een student in de natuurkunde weet meer van het vak dan het genie Newton ooit heeft geweten. Newton was zijn tijd honderd jaar vooruit, zegt men, maar ja, hij is overleden in 1727, we zijn nu 275 jaar verder. Die student weet wat Newton wist, plus alles wat daarna is bedacht. Dat is mogelijk door de taal. Taal is het instrument voor de continuïteit van het mensdom. Zonder taal zouden we zijn als de dieren, die wel enkele vaardigheden kunnen doorgeven, maar waar een stelselmatige opbouw ontbreekt. Taal maakt het verschil. Ik vind het kenmerkend dat in het eerste bijbelboek staat: Adam gaf de dieren namen. De dieren geven ons geen namen. Taal maakt het verschil.

Taal is ook het essentiële hulpmiddel voor *denken*. Toen ik een kind was, was men in eenvoudige dorpsgemeenschappen nog niet in staat om een doof geboren kind het begrip voor taal bij te brengen. Zo'n kind gedroeg zich alsof het zwakbegaafd was, terwijl het wellicht de beschikking had over een prima verstand. De beschikking had over...? Nee, het had wel het verstand, maar kon er niet over beschikken. Want het instrument, de taal, ontbrak.

Zonder taal is denkkracht niet groot. Ik ben er van overtuigd dat er een zeer sterke relatie is tussen de kennis van je eigen taal en je denkkracht. Wie zijn taal gebrekkig beheerst, heeft ook moeite met rechtlijnig denken. Daarom is, naar mijn mening, taalonderricht de ruggengraat van het

onderwijs. Leer je kind zijn eigen taal, ouders, leraren, en je rust het toe met een bekwaamheid die zijn leven enorm verrijkt.

In Vlaanderen schijnt men vaak te denken dat Nederlanders het Nederlands beter beheersen dan de Vlamingen. Dat is niet zo, durf ik met stelligheid te beweren.

U hebt grote schrijvers, die me de kracht van onze taal vaak beter doen beseffen dan Nederlandse auteurs.

De boeken die ik voor de jeugd heb geschreven, worden nogal eens gebruikt voor bewerkingen, voorstellingen, gedichten en dergelijke. Ik ben dikwijls getroffen door de poëtische manier waarop dat in Vlaanderen wordt gedaan. Er spreekt een gevoel voor taal uit, dat ik bij ons vaak vergeefs zoek. Helaas gaat het taalgebruik bij ons hollend achteruit, mijns inziens vooral omdat het ons de hele dag via de media verkeerd wordt voorgestemd. En omdat het, naar het schijnt, niet meer belangrijk wordt gevonden. Ik zal u met dit hartzeer verder niet belasten.

Onlangs verraste mijn dagblad me met een kop op de voorpagina: *Hollands kind dommer dan Vlaams*. In het artikel stond onder andere dat 20 procent van de Nederlandse kinderen niet weet wat een ezel is (en het dus is). U zult het gelezen hebben, het ging over de *Wechsler Intelligence Scale for Children (WISC)*, een mondiaal gebruikte intelligentietest die toetst op zaken als redeneerkunst, opnemen en verwerken van informatie en logisch denken. Veertig procent van de Vlaamse kinderen weet waar de zon ondergaat. Van de Nederlandse kinderen weet maar 23 procent dat. Waarschijnlijk kennen de commercieel ingestelde Nederlandse kinderen wel de zegswijze: voor niks gaat de zon op.

Het is natuurlijk onwaarschijnlijk dat er verschil zou zijn in de gemiddelde intelligentie van twee volken die zo dicht bij elkaar staan. Vlamingen winnen taalspelletjes en het Nationaal dictee. Het lijkt me aannemelijk dat deze dingen iets zeggen over de kwaliteit van het onderwijs, in Vlaanderen en in Nederland. (In Holland, schreef mijn krant, en dat troost mij, Gelderlander, dan weer.)

Meneer Suykerbuyk schreef me dat u u in Vlaanderen zorgen maakt over wat in Europa is overeengekomen (de zogenaamde Bolognaverklaring) aangaande de herstructurering van het hoger onderwijs. Vooral de mogelijkheid van het geven van cursussen in het Engels, zet kwaad bloed. Men vreest afbraak van de taalwet in onderwijszaken, ook in het middelbaar onderwijs. De inschakeling in regulier onderwijs van het

Engels, zowel voor docenten die normaal in het Nederlands doceren, als voor studenten, zou een kwalitatief lager onderwijsrendement opleveren.

In de Nederlandse wetgeving, die het zogenoemde *Bachelor-Masters* systeem implementeert, wordt het volgende geregeld.

Ten eerste dat alle *Bachelor*-opleidingen in het Nederlands moeten worden gegeven.

Ten tweede: de *Master*-opleidingen moeten in beginsel in het Nederlands worden gegeven, maar voor zogenoemde (internationale) *topmasters* bestaat de mogelijkheid om het Engels te gebruiken. Een kwestie van concurrentie. Immers, in ons land kunnen talrijke *master*-opleidingen van buitenlandse universiteiten worden gevolgd in het Engels. Bij u waarschijnlijk ook. Dus waarom dan niet een aantal *masters* van Nederlandse universiteiten die een grote internationale uitstraling hebben, aangeboden in het Engels? Een goed voorbeeld zijn de *masters* van de landbouwuniversiteit van Wageningen, waar de internationale betekenis evident is.

Ten derde: middelbaar onderwijs moet in het Nederlands. Maar er komen wel steeds meer internationale scholen in onze open samenleving waar les wordt gegeven in het Engels. Dat zijn, op een enkele uitzondering na, scholen die niet via de Nederlandse begroting worden gefinancierd.

Belangrijk is dat in het Nederlandse parlement de overtuiging heerst dat tertiair onderwijs in de eigen taal voor die taal een levensvoorwaarde is. Ook als wetenschapstaal telt het Nederlands goed mee.

Onlangs is er een rapport verschenen van de Taalunie dat zeer de moeite waard is: *Naar een samenhangend taalbeleid voor het Nederlands vanuit Europees perspectief*. De werkgroep die het rapport heeft opgesteld, is van mening dat het op dit moment ronduit goed gaat met het Nederlands.

Van de ruim 6000 talen in de wereld: in grootte ongeveer de 35ste positie.

Vertaalactiviteiten van en naar het Engels: zesde positie.

In het Nederlands vertaalde titels, wereldwijd: vijfde positie.

Bepaald geen verwaarloosbare taal dus.

Het Engels rukt op

Intussen kunnen we de ogen er niet voor sluiten dat het Engels oprukt en leidt tot een aanzienlijk functieverlies van het Nederlands in het

bedrijfsleven en in de economische sector. In bepaalde sectoren is het taalgebruik een vreemde mengeling van Nederlands en Engels, waarbij je je vaak niet aan de indruk kunt onttrekken dat de spreker zelf niet honderd procent scherp weet wat hij bedoelt. Zinnen als "Het gebrek aan incentives voor de marketing leidt tot een fall-out van de regeneratieve force van de production sector" roepen niet het beeld op van iemand die weet waar hij het over heeft.

Ik heb altijd waardering gehad voor het, uit historisch gezichtspunt zo begrijpelijke, streven van de Vlamingen om de taal zuiver te houden. Niet uit een oogpunt van purisme. De taal is een dynamisch fenomeen. Om de eerder genoemde werkgroep nog een keer te citeren: *De standaardtaal zelf is geen statische entiteit, maar bevindt zich in voortdurende ontwikkeling, geconditioneerd onder meer door veranderingen in houdingen ten opzichte van taalnormen, door wisselende interacties met de dialecten en sociolecten, en door contacten tot andere talen*. Mij stoort vooral de gemakzucht in het taalgebruik, die leidt tot onnauwkeurig denken. Luiheid in het formuleren in de eigen taal, leentjebuur spelen bij andere talen, leidt tot slordige geestesproducten.

(Wat bedoel ik, belanghebbenden, of geïnteresseerden of betrokkenen, het is zo'n werk om dat even precies te bedenken, weet je wat, ik noem hen *stakeholders*. Klaar is Kees.)

Het taalbeleid van de Nederlandse Taalunie, gesteund door de beide regeringen, is dat het Nederlands in de Europese Unie een officiële gemeenschapstaal blijft. Vanzelfsprekend.

Dat geldt voor de vertaal- en tolkendiensten, het geldt voor gebruiksaanwijzingen bij producten die in ons taalgebied worden ingevoerd.

Het kostenaspect mag daarbij geen doorslaggevende rol spelen. Trouwens, van de totale begroting van de EU gaat maar 0,8 procent (pardon, 0,8 ten honderd) naar de vertaal- en tolkendiensten. Nederlands is nu de zesde taal van de EU in omvang, bij uitbreiding worden we gepasseerd door het Pools, bij uitbreiding tot 25 landen worden we ook nog net voorbijgegaan door het Roemeens. Maar natuurlijk is ook het nationale product van een land voor het belang van de taal in internationaal verband een medebepalende factor. Op dat punt hebben onze landen van de nieuwkomers natuurlijk weinig te vrezen.

Samenwerking

Terug naar het vraagstuk van grote en kleine schaal, en de daarmee verbonden machtsvraag.

Stel dat Vlaanderen en Nederland nauw zouden samenwerken, bijvoorbeeld in federatief verband. We zouden dan op grond van getal en economische kracht in principe meedoen aan de top acht, de bijeenkomsten van de leiders van de rijkste landen. Immers, we zouden Canada passeren, en Canada maakt er deel van uit. We zouden in de EU in inwonersaantal en zeker in economische prestatie, aardig in de buurt komen van Spanje. Kortom, we zouden niet meer bij de kleine landen horen.

Is dat dan belangrijk? Daar kun je natuurlijk over twisten, maar het lijkt mij waarschijnlijk dat de kleine landen steeds minder te zeggen zullen krijgen binnen de EU. Hoe meer kleine en middelgrote landen toetreden, des te meer zullen de beslissingen door de grote landen worden genomen, dat is geen moeilijke voorspelling.

Neem als voorbeeld de mond- en klauwzeer-crisis vorig jaar. Het Nederlandse parlement vond en vindt het Europese beleid in deze belachelijk, als ik het even in mijn eigen woorden mag zeggen. Vroeger werd een uitbraak van mond- en klauwzeer lokaal bestreden, de kinderen van de boeren dronken rustig de melk van besmette koeien en de meeste dieren genazen. Toen kwam er een vaccin, einde probleem, zou je zeggen. Maar nee, nu zijn er vorig jaar op grond van een vermeend economisch belang miljoenen gezonde dieren afgeslacht. Ik zeg een *vermeend* economisch belang, want ik ben er van overtuigd dat als het sommetje eerlijk wordt gemaakt, met inbegrip van alle schade in andere bedrijfstakken, zoals het toerisme, zou blijken dat de kosten hoger zijn geweest dan dat van een exportverbod. Een exportverbod dat op den duur toch niet stand zal kunnen houden, denk ik.

Afgezien van deze economische benadering, ook op ethische gronden vind ik het Europese beleid in deze volstrekt verwerpelijk. En hoe sterker het land dat zich tegen zulk beleid verzet, hoe effectiever. Zo is het nu eenmaal in dit ondermaanse.

Vlaanderen en Europa, op weg naar 2020. Stel eens dat Vlaanderen en Nederland *samen* op weg waren naar 2020, in die zin dat we infrastructurele en economische ontwikkelingen nauw op elkaar afstemden. Dat beslissingen als die over de Betuwelijn, de IJzeren Rijn, de TGV, vanuit een gemeenschappelijk, op elkaar afgestemd belang,

werden genomen. Dat de toekomst van de Gouden Delta, Rotterdam en Antwerpen, vanuit één visie werd vormgegeven. Is het niet vreemd dat we dat niet kunnen? Dat we naar Mars kunnen vliegen, de genetische code kunnen ontrafelen, organen kunnen transplanteren, en niet in staat zijn functioneel samen te werken, wat dan ook nog in ieders belang is? Vreemd, vindt u niet? Het toont weer eens aan dat de mens, met zijn overwegingen en gedragingen, met zijn creativiteit en zijn beïnvloedbaarheid, met zijn zelfzucht en zijn generositeit, het meest complexe vraagstuk van alles vormt.

Als ik in Vlaanderen kom, voel ik me niet in het buitenland. We hebben dezelfde taal en onze culturen zijn zeer nauw verwant. Nederland heeft zich niet gekwalificeerd voor het wereldkampioenschap voetbal, zeer betreurenswaardig, dus toen was ik maar voor België. Ik verheug me over het succes van de Belgische tennissers, maar ik had liever gehad dat Krajicek en Schalken verder waren gekomen. Het bloed kruipt waar het niet gaan kan. Bij sportwedstrijden komen er primitieve gevoelens naar boven. Daar hunkeren we naar de kleine schaal. Wij zijn voor onze eigen straat, ons eigen dorp, ons eigen land. Het eigene, het overzichtelijke, daar gaat het om. Als er in een ander werelddeel duizend mensen verdrinken door een watersnood zeggen we: 'wat is dat vreselijk, wat is dat treurig,' en we gaan over tot de orde van de dag. Overkomt iemand iets in ons eigen dorp, ook al kennen we hem niet, dan heeft dat onze warme belangstelling. De kleine schaal, speelterrein van onze hartstochten, onze emoties, onze affecties, onze primaire belangen. Misschien is het daarom zo moeilijk om een nauwere samenwerking tussen twee landen die toch zoveel gemeenschappelijks hebben, tot stand te brengen.

De kwestie van het Benelux-verdrag en het Verdrag van de Taalunie, wordt in het algemeen gezien als iets wat aan herziening toe is, vanwege de federale opbouw van België, waarbij de mogelijkheden van de Vlaamse regering groter zijn geworden. Helaas, we constateren niet een grote interesse bij de betrokken ministers van beide landen om het functioneren van, en de grotere mogelijkheden voor, de taalunie onder de loep te nemen.

Er wordt gesproken over een herziening van het Statuut. Het zou moeten worden uitgebreid in de richting van een bredere culturele afstemming. Daar ben ik natuurlijk voor. Maar het zijn kleine stapjes.

Ik beveel vooral aan om de samenwerking in de grensgebieden uit te breiden en te intensiveren. Samenwerking op het gebied van

economische activiteiten en activiteiten als bijvoorbeeld drinkwatervoorziening. Dat kan een olievlekwerking hebben (wat u in verband met drinkwatervoorziening vooral overdrachtelijk moet opvatten).

Liever zou ik zien dat er op nationaal niveau meer werd nagedacht over de grote voordelen die een brede samenwerking zou hebben voor beide landen. De Vlaamse Rubensstichting stelt voor een meeromvattend verdrag tussen Nederland en Vlaanderen te sluiten dan het cultureel-, onderwijs- en welzijnsverdrag van 1995 en het taalunieverdrag.

Ik vrees dat het er op korte termijn niet inzit om een grote stap te maken. Toch kun je niet zeggen dat het helemaal niet leeft. Toen ik vorig jaar enkele opmerkingen maakte op de Nederlandse televisie over een nauwere samenwerking, heb ik daar veel positieve reacties op gekregen. Bijvoorbeeld van de heer Hugo van Lier, bestuurslid van de *Vereniging van Vlaamse Letterkundigen*. Hij deed suggesties voor concrete projecten in de grensgebieden, zoals een gezamenlijke nieuwsuitzending op radio en televisie, gezamenlijke verslaggeving van sportevenementen, een gezamenlijke cultuurzender. Ik kan thuis helaas de Belgische TV-zenders niet ontvangen (ik hoop dat ze op de satelliet komen), maar ik hoor dat er bijvoorbeeld voortreffelijke uitzendingen zijn over wetenschappelijke ontwikkelingen. Er zijn veel dingen die we samen zouden kunnen doen, als een hulpmiddel voor naar elkaar toe groeien.

Het meest opmerkelijke in de internationale betrekkingen op dit moment is, dunkt me, de gespannen verhouding tussen de Verenigde Staten en Europa. Ik sta persoonlijk in het algemeen positief tegenover de enig overgebleven grootmacht, ondermeer omdat ik nooit vergeet dat de Amerikanen de vorige eeuw tweemaal naar het oude land zijn gekomen om onze sores te helpen oplossen. Maar nu beginnen de Verenigde Staten trekjes te vertonen die een associatie bij me oproepen met het *McCartyanisme* uit de vijftiger jaren. De boycot van het Internationale Strafhof en het veto tegen de verlenging van de politiemissie van de Verenigde Naties in Bosnië, komen me als behoorlijk extreem voor en baren zorgen over de *Alleingang* van Amerika op internationaal gebied. Natuurlijk, de Verenigde Staten zijn het eerste doelwit van het verfoeilijke internationale terrorisme, en ze doen terecht een beroep op onze solidariteit. Maar met hun houding van dit moment tegenover de VN en de Europese Unie wordt het er niet makkelijker op.

Deze ontwikkeling wordt mede mogelijk gemaakt door de trage politieke eenwording van Europa. Traag is natuurlijk een relatief begrip. Op de tijdschaal van de ontwikkeling van het mensdom, met zijn vallen en

opstaan, heeft die ontwikkeling gedurende de laatste vijftig jaar, een tomeloze vaart. Maar op de tijdschaal van één mens, gaat het langzaam. Als je ziet hoe moeizaam de besprekingen zijn tussen Vlaanderen en Nederland over onderwerpen als de TGV en de IJzeren Rijn, dan is dat geen wonder. Maar al met al doet me dit wel zeggen: tegen de achtergrond van de complexe relatie tussen Europa en de Verenigde Staten, tegen de achtergrond van de moeizame besprekingen binnen de Europese Unie, zijn belangenverschillen tussen Vlaanderen en Nederland toch van mineure omvang.

In vergelijking met de enorme etnische, culturele, historische verscheidenheid in de wereld, staan Vlaanderen en Nederland vlak bij elkaar. We hebben veel meer raakvlakken dan strijdpunten. Een bundeling van krachten ligt voor de hand, waarbij het eigen karakter helemaal niet verloren hoeft te gaan. Ook Friezen zijn anders dan Hollanders, iemand uit Hasselt zal anders zijn dan iemand uit Oostende. Dat is alleen maar interessant en verrijkend.

Ik had vanmorgen niet het gevoel dat ik afreisde naar den vreemde. Integendeel, ik heb me verheugd op een dagje met vrienden, bij wie ik veel meer affectie voel dan animositeit, veel meer gelijkgerichtheid dan splitsing van wegen, veel meer verbondenheid dan verschil. Ik hoop dat dit gevoel door velen in Vlaanderen wordt gedeeld.

Feest van de Vlaamse Gemeenschap, 12 juli 2002, Brugge

Ethiek in het Europees tertiair onderwijs ook een kwestie van taal

Ir Herman Deroo

Lezing door Ir Herman Deroo voor het WA op donderdag 4 oktober 2001 te Gent

Schoenmaker, blij bij je leest.

Ik ben geen ethicus of wijsgeer, geen onderwijsspecialist en ook geen taalkundige. Sommigen onder u zijn dat wel. Het is dus voor mij hachelijk een lezing te geven over een aggregaat dat bestaat uit de termen ethiek, de Bolognaverklaring over een Europese ruimte voor het tertiair onderwijs en over taalgebruik.

Twee impulsen hebben mij geholpen die hachelijkheid te overwinnen.

Vooreerst heeft de intellectuele uitdaging om het toch te doen een behoorlijke aantrekkingskracht.

De tweede impuls vertrekt vanuit een maatschappelijke overweging.

Onze samenleving is ingewikkeld en er ontstaan vragen die maar een duurzaam antwoord kunnen krijgen in een multi- en transdisciplinaire omgeving. Zo'n omgeving vereist dat je, naast het referentiekader van je eigen vak, je ook tot op zeker hoogte je kunt inleven in de referentiekaders van de andere participerende disciplines. Anders kan je niet dialogeren over de grenzen heen van verantwoordelijkheden en bevoegdheden en kan je ook niet te gepasten tijde ervaringselementen uit je eigen referentiekader in de dialoog brengen.

Als je het goed meent met elkaar en met de wereld, met andere woorden als je je ethisch wilt opstellen in denken, spreken en handelen, dan neem je deel aan het grensoverschrijdend debat. Dat wil ik vanavond proberen te doen zonder mezelf en anderen geweld aan te doen en zonder de pretentie om de conclusie of de eindoplossing te willen recupereren. Debat is een iteratief spel van these en antithese met de bedoeling inzicht te verwerven in de hoop een synthetische meerwaarde te bereiken. Een globale optimalisatie van een complex vraagstuk is daarenboven uiterst zelden de eenvoudige som van de verschillende deeloptymalisaties die opgesteld worden in begrensde domeinen. De

ethische dimensie van het taalgebruik in het tertiair onderwijs is nu zo'n typisch voorbeeld van complexiteit.

Ik verlaat dus even mijn schoenmakersleest. Ik poog mij aan te sluiten bij de Romeinse leraar welsprekendheid Quintilianus uit de eerste eeuw die het ethische aspect van het "goed spreken" in beeld brengt en het koppelt aan het "goed zijn".

Wat is "goed zijn"? Voor wie, voor wat, waar en voor welke tijd en welke omstandigheden?

In zijn roman *De wandelende Jood* laat August Vermeylen Pontius Pilatus zuchten: "*Waarheid - wat is waarheid ?*". Multatuli mijmerde "*Niets is waar en zelfs dat niet*". Als waarheid, goedheid, ethiek objectief bestaan moet je nog waarheid van waan onderscheiden. Dat thema roept het beeld op van een diamant. De waarden zitten in de harde kern waar we niet bij geraken. Je kan alleen licht laten invallen op de facetten van het oppervlak, de diamant laten wentelen en het licht dat de facetten terugkaatsen in je opnemen. Met de reflecties moet poog je een beeld te construeren, een benaderend idee te vormen over wat de kern vermoedelijk mag zijn. Luc Devoldere gebruikt een ander metafoor, die van een ui: "*Identiteiten sluiten elkaar niet uit, maar gaan in elkaar over: wie de rokken van de ui afpelt, bereikt nooit de harde kern: voor hij het weet, is hij door de ui heen, want de verschillende rokken vormen juist de ui*". Van de Deense filosoof Søren Kierkegaard weten we: "*Waar het ene is kan ook het andere zijn*".

Ik zal eerst een paar facetten belichten die de term "Ethiek en Maatschappij" omhullen als aanloop naar de Bolognaverklaring inzake het tertiair onderwijs in Europa, om ten slotte te belanden bij het taalgebruik aldaar.

Vragen omtrent ethisch handelen hebben de mensen altijd al beziggehouden. Vandaag de dag is het er niet eenvoudiger op geworden spijs de middelen die de informatie- en communicatietechnologie ons ter beschikking stellen. Misschien wel integendeel. Heel veel gegevens zijn nog geen kennis en inzicht. Onze tijd is een mengsel is van modernisme en postmodernisme. Sommigen gewagen zelfs van een "diffuus postmodernisme": tegenover het postmodernisme trekt dat "diffuus postmodernisme" een referentiekader op van nog groter individualisme, nog minder zin voor collectieve normen, nog meer allergie voor "grote verhalen", nog meer relativering van waardesystemen, een grenzeloos pluralisme en overvloed van opvattingen, waarheden en wereldbeelden, waarbij elk individu zijn eigen klein verhaal koestert, gericht op de korte

termijn. Het beeld van de diamant met zijn vele facetten lijkt daar wel op. De vele kritische individuele verhalen hebben alles bij elkaar ook iets heel positiefs. Ze kunnen ons behoeden in "grote verhalen" te stappen vooraleer ze getoetst en genuanceerd zijn. Anderzijds biedt fragmentatie zonder beziel verband ook geen ethische leidraad om een aanvaardbare weg te vinden, wanneer het gaat over een gemeenschappelijk immaterieel patrimonium zoals dat van taal en cultuur in samenhang met de internationalisering van het hoger onderwijs.

Kan je immers voor een vreemde taal, zoals het Engels, als onderwijstaal voor het hoger onderwijs kiezen, enkel en alleen omdat het geacht wordt een praktisch middel te zijn om op een bepaald moment en op een bepaalde plaats buitenlandse studenten voor je instelling aan te trekken, en het doceren voor een gemengd publiek te vereenvoudigen, of om je instelling beter op de opleidingsmarkt te positioneren (dat is het kleine verhaal) of moet je taal zien een ruimer beziel verband (en dat is het grote verhaal)?

Middelen zijn zoals een mes. Een mes kan gebruikt worden om brood te snijden en te verdelen bij diegenen die honger hebben. Een mes kan ook gebruikt worden om er minder goede dingen mee te doen... Een vliegtuig kan mensen naar een zonnige vakantiebestemming brengen maar kan ook torens vernietigen. Kardinaal Danneels zei onlangs: als godsdienstleer gebruikt wordt voor het goede is het zeer goed, maar als godsdienstleer gebruikt wordt voor het slechte is het zeer slecht. Het effect van het middel hangt af van de bezieling, het ethisch elan dat aan het gebruik voorafgaat. Het resultaat is evenwel niet altijd zo manicheïstisch, zo zwart-wit als in deze voorbeelden. Het specifiek ethisch gehalte is niet altijd direct, eenduidig en onmiddellijk zichtbaar te onderscheiden, noch in het resultaat, noch in het proces van de besluitvorming en de handelingen die aan het eindresultaat voorafgaan. Dit is zeker het geval wanneer het processen zijn die lang duren, of bij complexe aangelegenheden met tegenstrijdige belangen, of waar het vermeende voordeel op korte termijn niet ethisch verantwoord is op lange termijn. Een bedrijfsleider die overgaat tot de afvloeiing van 10 % van zijn werknemers komt in de korte termijn over als onethisch, maar zijn verscheurende keuze is bijzonder ethisch als dit besluit, tijdig genomen, na gewetensvol beraad, op termijn de duurzame tewerkstelling van 90 % van zijn personeel verzekert. Manipuleren is een bijzonder onethisch. Als je echter op een bepaald moment door manipulatie, afpersing of chantage met de rug tegen de muur gezet wordt, met dreigende schade voor de mensen waarvoor je verantwoordelijkheid draagt, en de

beschikbare middelen of methodes ontbreken om met de nodige snelheid de dreiging af te wenden of het onheil te doen keren, dan kan het voorkomen dat een puntvormige tegenmanipulatie een vorm van rechtmatige zelfverdediging kan zijn, en aldus de keuze van het minste kwaad. Ethische vragen in de maatschappelijke praktijk en in omstandigheden van professionele verantwoordelijkheden zijn in functie van het moment en de omgeving niet altijd eenvoudig maar ingewikkeld, niet altijd gemakkelijk maar moeilijk. Kiezen is niet zelden delen. Het persoonlijk geweten is doorslaggevend.

Waar draait het nu allemaal rond?

Rechtgeaarde mensen werken en streven naar rechtmatige individuele welstand, collectieve welvaart en maatschappelijk welzijn van een wereld die globaliseert, maar die begint bij de bevolking van de eigen regio.

Je kunt het je zo voorstellen dat die welstand, welvaart en welzijn op een platform liggen dat ondersteunt wordt door drie pijlers

- de ecologische pijler: wat is mogelijk? Wat is duurzaam?
- de sociale pijler: wat is nodig? Wat is rechtvaardig?
- en de economische pijler: wat is efficiënt? Wat is doenbaar?

Elke pijler nu heeft zijn begrensde draagkracht en eigen specifieke imperatieven. De pijlers zijn daarenboven sterk geïnterconnecteerd. Zo is een gezonde economische basis een essentiële voorwaarde om ecologische zorgsystemen te kunnen ontwikkelen en in stand te houden. De pijlers moeten evenwichtig groeien. Voor de duurzaamheid mag de ene pijler geen roofofbouw plegen op de andere. Anders komt ons platform scheef te liggen en glijden we eraf. Om het evenwicht in stand te houden is er een maatschappelijk management nodig. Dat lijkt nogal triviaal: de verschillende actoren in het veld die zich met de verschillende pijlers bezig houden moeten maar verstandig zijn en overeenkomen. Wie zijn die actoren? Dat zijn de politici, de industrie, milieugroepen, andere drukingsgroepen, de publieke opinie, de overheid, de vakbonden, de instellingen, de belangengroepen, werkgevers, wetgevers, consumenten, producenten, academici, en zo meer. Het valt nogal mee zolang het gaat over de grote verhalen van het model zoals: duurzaamheid, gelijke kansen voor iedereen, billijke vergoeding, de vervuiler betaalt, de zogenaamde "*best available technology not entailing excessive costs*", "*stand still*", "*no regret*" (het voorzorgsbeginsel), alara ("*as low as reasonable acceptable*"), zuiver water voor iedereen, dichten van de kloof tussen rijk en arm, democratisering van het onderwijs, de beste en gelijke kansen voor iedereen... . Het wordt moeilijker en er komt

beweging - om niet te zeggen deining - in als de kleine verhalen eraan komen: als je moet implementeren, toepassen op de vloer, vergunnen, prioriteiten vastleggen, technische oplossingen vinden, investeren, subsidiëren, taxeren, heffingen leggen,... Je zit er als ondernemer, kaderlid, academicus middenin voor dat je het beseft. Het komt erop aan de maatschappelijke processen beheersbaar te maken en de dromen van welstand, welvaart en welzijn in de werkelijkheid uit te voeren. Dan wordt het zogenaamde maatschappelijk management complex. Of zoals Napoleon het zei: "*Dans les grandes choses, peu d'art et tout d'exécution*".

Dan moeten de actoren dialogeren met kennis van zaken. Dan komt de echte "toegepaste ethiek" om het hoekje kijken. Je moet immers afrekenen met de antagonismen tussen de verschillende pijlers ecologie, economie en het sociale. Dat is groepswork. Als er al ooit al een tijd geweest is dat ingenieurs bijvoorbeeld zich alleen konden bezighouden met techniek, dan is die tijd zeker voorbij. Eén van de problemen is dat de verschillende partijen meestal niet over voldoende kennis beschikken over de andere pijlers dan de hunne. Om een dialoog te voeren moet je niet alleen kennis hebben over je eigen pijler, je moet ook voldoende inzicht hebben in de andere pijlers. Ingenieurs moeten voldoende inzichten hebben in de sociale en ecologische materies. Hier ontstaat een spanningsveld. Enerzijds moet je specialist zijn in je vakgebied en anderzijds moet je voldoende bekwaamheid hebben als generalist om te kunnen deelnemen aan het maatschappelijk debat. Omgekeerd moeten de sociale en milieuactoren bijvoorbeeld, en andere actoren zoals politici voldoende inzicht en respect opbrengen voor de economische, wetenschappelijk-technische materies. Onze civilisatie steunt in belangrijke mate op techniek. Techniek moet een deel uitmaken van de algemene vorming en van de algemene cultuur. Vandaag bezien te veel maatschappelijke actoren wetenschap techniek als een vanzelfsprekendheid: het is er, het zal er wel blijven, de anderen moeten er maar voor zorgen dat het er komt, wie die anderen ook mogen zijn, en wat het ook moge kosten, de bedrijven maken toch miljardenwinsten ("*Not in my backyard*").

Het maatschappelijk management is groepswork. Om in groep transdisciplinair constructief te kunnen debatteren en dialogeren, moeten diegenen die eraan deelnemen een voldoende ruim gemeenschappelijk referentiekader uitbouwen: het is dus een plicht om voldoende generalist te blijven. Zo meen ik de academische ingenieurs (de bio- en burgerlijk ingenieurs) voldoende generalist moeten blijven, zelfs als sommige

academici zweren bij zuivere specialisatie. Zelfs als door de academisering en de zogenaamde associaties de synergie tussen de hogescholen en universiteiten intenser wordt, zelfs als sommige ondernemingen verlangen dat afgestudeerden onmiddellijk vaktechnisch aansluiten op hun actuele behoeften, zelfs als *Agoria* en het *VEV* eenzijdig, selectief gespecialiseerden uit de derde wereld willen laten overkomen. Als je een rol wil blijven spelen in het algemeen management en in het maatschappelijk management, dan moet je een voldoende brede kennis en vaardigheid hebben, om tactisch en strategisch te denken, te spreken en te handelen, maar ook met openheid en burgerzin. Het spreekt vanzelf welke ontzaglijk belangrijke rol met ethische dimensie de universiteiten spelen bij het opleiden en vormen van de toekomstige actoren in het socio-dynamisch proces. Niet alleen in termen van opleiding en vorming, niet alleen de welbekende termen van wetenschappelijk onderzoek en de van daaruit ondersteunende dienst aan de gemeenschap, maar ook - en vooral - door de toekomstige actoren van het maatschappelijk management voor te bereiden op de dialoog in trans- en multidisciplinaire zin. Om te vermijden dat die niet gemakkelijke opgave in een dood straatje terechtkomt, moeten de actoren over de grenzen van de disciplines heen kunnen steunen op een gemeenschappelijke culturele ondergrond, die belichaamd wordt door een gemeenschappelijke standaardtaal (in ons geval het Nederlands), die ze met ideeën voedt en - nog belangrijker - waarmee ze de collega's van een andere discipline doeltreffend en doelmatig en helder kunnen betrekken in de wederzijdse vaktechnische aspecten van een problematiek. In dat licht is het ethisch verantwoord ervoor te pleiten om in het hoger onderwijs het Nederlands te behouden als onderwijstaal: in de eerste cyclus en ook en vooral in de tweede cyclus omdat daar de vakdiscipline uitgewerkt en voltooid wordt. Dan vormt de universiteit een toekomstige groep van maatschappelijke actoren, die de complexe uitdagingen die onze maatschappij stelt, aankunnen vanuit een soort "gemenebest" dat de universiteit hen meegaf. En ik citeer Luc Devoldere, hoofdredacteur van *Ons Erfdeel*: "*het gemenebest is de taal*".

Ik wil nu een aanloop nemen om het thema te belichten vanuit een andere invalshoek.

Bij het inschatten en waarden van een proces, zoals het creëren van een Europese ruimte van tertiair onderwijs, volstaat het niet alleen oog te hebben voor het verloop van de gang zijnde gebeurtenissen, acties en bewegingen. Het is meer dan nuttig ook de impulsen na te gaan die de

bevoegde of verantwoordelijke actoren drijven tijdens het proces. Het zijn deze impulsen die voor een groot deel het ethisch gehalte bepalen van het nagestreefde doel en de resultaten. We moeten met andere woorden meer doen dan de tv-zender CNN, die wel de gebeurtenissen en bewegingen op de voet volgt en beschrijft, maar nauwelijks ingaat op de achtergronden en de drijvende impulsen die de bewegingen veroorzaken. Als je functioneel in een veelheid van interne en externe bewegingen, acties en processen zit, dan is raadzaam dat je de intensiteit en de duur van de drijvende krachten probeert na te gaan die de bewegingen veroorzaken. Er zijn open en verborgen impulsen. Aanwezigen die vertrouwd zijn met theoretische mechanica zullen gemerkt hebben dat deze benadering de socio-dynamische weerspiegeling is van de wet van de hoeveelheid van beweging. Die wet zegt dat de hoeveelheid van beweging gelijk is aan de impuls. Vereenvoudigd komt het hierop neer dat het product van massa en zijn snelheid (dit is de hoeveelheid van beweging) gelijk is aan de integraal van de kracht over de tijd die die kracht op de bewuste massa inwerkt (dit is de impuls). Groepen van mensen, instellingen, inclusief de instellingen van tertiair onderwijs, de universiteiten en hogescholen, vormen socio-dynamische systemen. Terloops gezegd was Napoleon van mening dat genialiteit niets anders is dan lang genoeg met hetzelfde bezig te zijn. Volgens de wet van de hoeveelheid van beweging klopt dit, want als je de beschikbare krachten die zelf niet eens geniaal groot hoeven te zijn maar lang genoeg geconcentreerd de impuls laat voeden, groeit de hoeveelheid van beweging tot in het grensverleggende.

De impulsen en de daarop volgende bewegingen ontstaan meestal uit verschillen, potentiaalverschillen. Zonder verschillen geen beweging, geen leven. Om de beweging, het leven en de vooruitgang erin te houden, moet je je leren verstaan met de verschillen, en dat betekent dat je de diversiteit moet koesteren. Die oude waarheid die het *panta rei* voortbracht was een beetje op de achtergrond geraakt.

Er zijn historische voorbeelden van hoe men zelfs in de tegenovergestelde zin de diversiteit poogde te elimineren, zoals bijvoorbeeld de uitspraak "la Belgique sera latine ou elle ne sera pas", of kardinaal Mercier die stelde dat onze taal niet geschikt was voor universitair onderwijs. Het is niet de bedoeling hier in te gaan op het ethisch gehalte van die toestanden. Het doet mij niettemin denken aan het jaar 1539. Onder de Franse koning Frans I werd in dat jaar het Edict van Villers-Cotterets uitgevaardigd. Alle officiële akten in de gebieden van het Franse koninkrijk moesten verplicht in het Frans opgemaakt worden.

Hoewel het edict onder anderen het Latijn viseerde, bracht het diverse streektaalen waaronder het Provençaals, de *langue d'oc*, een dodelijke slag toe. De geest van dat edict is nooit helemaal uitgestorven. Stel je voor dat studenten in het Nederlandse taalgebied verplicht zouden worden hun hogere studies in het Engels te doen. Denkbeeldig is dat niet, want ik lees in de nieuwsbrief (nr. 3 van september 2001) van de *Commissie Cultureel Verdrag Vlaanderen Nederland*: "In Nederland zeiden in het verleden al verschillende universiteiten en hogescholen dat zij meer cursussen willen aanbieden in het Engels. De landbouwfaculteit van Wageningen meldde al in 1989 dat ze op termijn 75% van alle vakken in het Engels willen doceren. Sinds 1999 worden de laatste twee jaar, dus de tweede studiecycclus, volledig in het Engels gegeven. Daarmee was Wageningen de eerste universiteit die het Engels structureel invoert". En hier komt het. "Vanaf 2003 (dus niet vanaf 1539 - HD) worden studenten verplicht de laatste twee jaar in het Engels te volgen". Even verder lees ik: "Rector F. van Duyn Schouten van de KU Brabant meldde in juni 2000 dat zijn universiteit over tien jaar volledig Engelstalig moet zijn". Welke impulsen drijft hen? Het zijn in elk geval impulsen tegengesteld aan het reveil van de diversiteitsgedachte en deze houding is alleszins niet congruent met de aanbevelingen van de 32 Europese ministers die op 19 mei 2001 in Praag bijeen waren met het oog op de opvolging van de Bologna-verklaring en nog maar eens opriepen om diversiteit van taal en cultuur na te streven.

Het is de klimaatconferentie van Rio de Janeiro die in 1992 met de kreet "bio-diversiteit" de ethische waarde van de diversiteit heeft doen herontdekken. Gaandeweg heeft de diversiteitsgedachte in alle domeinen weer veld gewonnen.

Bio-diversiteit schraagt de duurzaamheid van de natuur en het leefmilieu. Techno-diversiteit reikt oplossingen aan voor een duurzame productie met technisch-wetenschappelijke hybride oplossingen voor milieuzorgproblemen. Culturele en taaldiversiteit onderbouwen de duurzaamheid van een aantrekkelijk en menselijk Europa en worden gepropageerd als het substraat voor creativiteit en innovatie. Het communiqué van de bijeenkomst van de onderwijsministers in Praag staat: "The ministers reaffirmed that efforts to promote mobility must be continued to enable students, teachers, resources and administrative staff to benefit from the richness of the European Higher Education Area including its democratic values, diversity of cultures and languages and the diversity of the higher education systems". Diploma - diversiteit onderhoudt het duurzaam evenwicht tussen de talenten en aspiraties van jongeren

enerzijds en de behoeften van de maatschappij en haar ondernemingen anderzijds. De weldaden van de diversiteit binnen het eigen beroepsleven heb ik met vreugde mogen meemaken door middel van de taakrotatie. Diversiteit als waarde en beweging zijn nodige maar geen voldoende voorwaarden. Om werkzaam te zijn, is ook voldoende eenheid nodig in de verscheidenheid. Dat wordt dan weer ondersteund door overleg, dialoog, debat bezield door een ethische houding. Ik geef een voorbeeld hoe het niet moet. Het voorbeeld toont aan hoe de impulsen die iemand bewegen om deel te nemen aan het maatschappelijk debat ook niet altijd een gedrag van hoog ethisch gehalte verraden. Ik neem als voorbeeld de trouwens succesrijke debatavond door het *Technologisch Instituut*, georganiseerd in samenwerking met het KVIV-gewest Oost-vlaanderen en de schoolvereniging AIG over genetisch gemodificeerde organismen te Gent. Aan het einde van de debatavond was de ruimte opgevuld met ongeveer evenveel antagonismen als het discussiepanel aan discussianten rijk was. Ik stelde toen vanuit het publiek de vraag of er in de zeer brede waaier van ervaringen en inzichten er dan echt niets, hoe miniem ook, te vinden was waar iedereen het over eens kon zijn en daar een consensus over uit te spreken. Mijn impuls was dat het debat, na these en antithese, een synthetische meerwaarde (hoe miniem ook, want zo begint alles) zou opleveren als aanzet voor een volwassen visiebepaling. Het wilde maar niet lukken, het bleef zwart-wit, zelfs een kleine consensus ronde de heilzame medische productie van insuline kon er bij sommigen niet af. Een lid van het panel, een groen parlementslid, voegde eraan toe dat een stukje consensus helemaal niet nodig was. In Vlaanderen debatteert men nogal eens om zichzelf te profileren, of voor de show. Ook voor de media geldt het gezegde: "*Avec de beaux sentiments on ne fait pas de la belle littérature*". Een verdere ontvoogding is nog nodig om zich in groep volwassen op te stellen.

Ik keer terug tot de Europese ruimte van het tertiair onderwijs.

Nu ligt in Europa een lappendeken van moeilijk te vergelijken universiteiten en hogescholen, de zogenaamde instellingen van tertiair onderwijs die moeilijk te vergelijken zijn in termen van onderwijssystemen, diploma's, graden, titels en kwalificaties, met daarbovenop de protectionistische trekjes van sommige grote landen. Alle landen in Europa worstelen met het probleem van de internationale erkenning van de respectievelijke nationale diploma's en graden. Deze toestand is niet bevorderlijk voor Europa, en zeker niet in de lijn van de open Europese binnenmarkt met vrij verkeer van personen, goederen en diensten. Op 25 mei 1998 ondertekenden de ministers van onderwijs van Frankrijk,

Duitsland, het Verenigd Koninkrijk en Italië de zogenaamde Sorbonne-verklaring, waarin de intentie verrat ligt het geheel te stroomlijnen. Ze gaven een impuls om een proces te starten dat eenheid moet brengen in de veelheid. Nauwelijks een jaar na de ondertekening van de Sorbonne-verklaring ondertekenden maar liefst 31 Europese ministers van onderwijs de Bologna-verklaring, die de Sorbonne-verklaring concreter maakt. In Praag, op 19 mei 2001 kwamen de ministers (ze zijn nu al met 32) die de verklaring ondertekenden, bijeen voor om de Bologna-verklaring op te volgen. Tegen het jaar 2010 moeten leesbaarheid en vergelijkbaarheid van opleidingstrajecten en graden, de mobiliteit van studenten, professoren, onderzoekers alsmede afgestudeerden een bijkomende impuls krijgen. Het bouwen van de Europese ruimte van hoger onderwijs moet de aantrekkelijkheid en competitiviteit van de opleidingsinstellingen bevorderen. De Europese economische macht en uitstraling worden geacht mee te groeien met de globale doelmatigheid en doeltreffendheid van de hogere opleidingen en de menselijke competenties. Kennis, wetenschap en technologie moeten het Europese substraat voor sociale, culturele en intellectuele duurzaamheid versterken. Zoals reeds gezegd moet de hervorming uitgewerkt worden met zin voor subsidiariteit en met respect voor de diversiteit van competentieprofielen, talen en culturen.

De uitdaging is complex. De tocht naar het nieuwe Europese landschap van van hoger onderwijs is niet vrij van hindernissen, nauwkeurige landkaarten ontbreken, en we worden geacht de positieve verworvenheden uit het verleden in onze bagage mee te nemen. Het zwakke aan het impuls van de 32 ministers ligt in het feit dat ze, vanuit het quasi-monopolie van hun selecte samenstelling, een mooie droom gelanceerd hebben, maar de dialectische, de politieke fase en de uitvoeringsfase voor zich uitgeschoven hebben. Ze hebben zich beperkt tot een aantal grote principes waar rond veel vragen zijn ontstaan:

- het invoeren van een systeem van gemakkelijk leesbare en vergelijkbare graden, gebaseerd op een systeem twee onderscheiden cycli: een eerste cyclus van minstens drie jaar waarmee je het *bachelors*-niveau bereikt, dat een economische markt- en tewerkstellingsfinaliteit moet hebben; een tweede cyclus die uitmondt in een *masters*-diploma. Een derde cyclus is deze voor de doctoraten. Maar wat houden die graden juist in?
- het opbouwen van een systeem van krediet-studiepunten, die kunnen worden meegenomen naar een andere universiteit of hogeschool.

- het ontwikkelen van een internationaal accrediteringssysteem. Maar volgens welke criteria en met nog te definiëren minimale standaardvoorwaarden?

We hebben terug te maken met een voorbeeld van een pakket doelstellingen en principes (ontwikkeld door een kleine groep mensen) met een ethische component waarmee je algemeen akkoord kunt gaan. De uitvoering is een ander paar mouwen. Ook al omdat terwijl de beweging ontstaat, diverse bijkomende impulsen her en der ontstaan waardoor het doel zich verplaatst terwijl men onderweg is, waardoor de gevolgde wegen zich ook verleggen. Zo was het een gelegenheid om hier in Vlaanderen het wazige onderscheid weg te werken tussen "academisch diploma" van de universiteiten en "diploma van academisch niveau" van hogescholen.

De Italiaanse regering verandert de structuur van de ingenieursopleiding om kosten te besparen. In Duitsland wil men iedereen de loef af te steken met snelle hervormingen, zonder afstemming op Europees vlak, om buitenlandse studenten aan te trekken. Maar langs de andere kant besteedt buitenlandse zaken in Duitsland zeer grote sommen (in 1987, de helft van het budget cultuurbegroting in BZ) aan taalpolitiek onder het motto: *"Wer unsere Sprache kennt, vielleicht gar liebt, der versteht uns besser- uns meistens mag er uns dann auch mehr- als derjenige dem sie verschlossen bleibt"* en vervolgens: *"Wer Deutsch spricht und versteht, der kauft auch eher Deutsch"*. Het lijkt erop dat de vier eerste landen van de Sorbonne-verklaring hun universiteiten beter willen profileren in de concurrentie met de Amerikaanse universiteiten en de jacht op vreemde studenten. Dit niet alleen wegens het commerciële belang van hun universiteiten, maar ook om op termijn zakelijk en politiek machtiger te worden langs een groot netwerk van oud-studenten, zoals dit het geval is in de Verenigde Staten. Voor de Engelsen is het dan weer belangrijk hun systeem van *bachelor* (driejarig) met marktfinaliteit en *master* door Europa te doen aanvaarden, omdat hun afgestudeerden het nu moeilijk hebben om in continentaal Europa met hun diplomastructuur erkend te worden.

Het Bolognageval toont hoe een zelfde beweging, met een open ethische component die door verschillende actoren gerecupereerd wordt om er eigen meer egoïstische impulsen op te enten. Bij het ontstaan van de associaties hogescholen - universiteit valt ook wel een en ander op. De meeste Nederlandse universiteiten azen op een deel van de internationale commerciële opleidingsmarkt door hun opleiding drastisch en versneld te verengelsen.

En in Vlaanderen wou een voorstel van decreet van de heer Ludo Sannen onder meer toelaten dat in de tweede cyclus (de *master*-fase) een andere taal dan het Nederlands gebruikt wordt *"indien de inrichting of de kwaliteit van het onderwijs daartoe noodzaakt, overeenkomstig een door de raad van bestuur vastgestelde code"*. De stemmen die in diverse kringen van universiteiten en hogescholen opgaan om in het Engels te doceren, recupereren steevast het proces van de Bologna-verklaring om hun verzuchting te verrechtvaardigen. Zoals ik reeds onderstreepte staat die verengelsende verzuchting haaks op de ethiek van Bologna-verklaring, die juist de taaldiversiteit vooropstelt. Op 20 juni 2001 verklaarde minister mevrouw Marleen Vanderpoorten in de commissie voor onderwijs van het Vlaams parlement tijdens een gedachtenwisseling over de ministerconferentie in Praag inzake het taalgebruik: *"De meeste landen gaan ervan uit dat men tijdens de eerste jaren niet veel zal tornen. Men beseft dat men een evenwicht moet zoeken tussen het behoud en uitdragen van de eigen cultuur en de verrijking van die cultuur door andere culturen. In deze context wordt telkens verwezen naar het belang van meertaligheid. Zij (de minister) verwijst daarbij naar het Europees jaar van de talen waarbij de Europese Commissie wil streven naar de grondige kennis van de moedertaal plus de basiskennis van twee andere talen."* Tot zover de tekst van het verslag. Het is duidelijk dat één van de impulsen om de studies te verengelsen veeleer commercieel is en zich richt op de internationale aanbodmarkt van hogere opleidingen en op de uitstraling van publicaties. Eigenlijk is men een beetje jaloers op het succes van de Angelsaksische universiteiten, die veel buitenlandse studenten aantrekken. Als in het kader van de Europese studentenmobiliteit een universiteit eigen studenten na de eerste cyclus verliest aan het buitenland, dan hoopt men door de tweede cyclus te verengelsen een zelfde aantal buitenlandse studenten te recupereren. Het lijkt ethisch verantwoord dat je ijvert voor het aantal studenten van je universiteit. Het is toch zo dat de Nederlandse taal voor heel wat buitenlandse studenten een drempel is om in Vlaanderen te komen studeren. Maar dat is ook zo voor heel wat andere landen. En wat is de ethische waarde op lange termijn voor de eigen gemeenschap waarvoor de eigen studenten opgeleid worden? Enkel het Verenigd Koninkrijk heeft op dat vlak een bevoorrechte positie. Toch onderstreept de Europese Unie dat de mobiliteit en uitwisselingsprogramma als doelstelling hebben: *"het leren kennen van de taal een de cultuur van gastland, het bevorderen van de meertaligheid en het behoud van de taaldiversiteit in Europa"*. Het

werven van studenten door de gemakkelijksoplossing van het Engels is niet bepaald ethisch te noemen.

Trouwens als een universiteit of hogeschool faam heeft door kwaliteit en inhoud dan ontstaat er een veel duurzamer aantrekkingskracht. De commerciële druk blijkt nu toch een naar mijn gevoel gunstige tegenreactie te krijgen. Recent las ik in de krant *De Standaard* dat de *Vereniging van Amerikaanse, Canadese en Europese universiteiten* een gemeenschappelijke verklaring ondertekend heeft waarin de pogingen om het hoger onderwijs te behandelen als een koopwaar in een vrijgemaakte wereldhandel worden afgewezen.

Over deze problematiek is ondertussen veel geschreven en met animo gediscussieerd. In de regel maakt men het onderscheid wat het gebruik van een andere taal dan het Nederlands betreft tussen het initiële fazen van de eerste en tweede cyclus (straks de *bachelor-* en de *master-*fase) enerzijds en anderzijds de opleidingen in het kader van voortgezette academische opleidingen met vooral buitenlandse studenten, de derde cyclus, speciale programma's, colleges van gastprofessoren, het gebruik van sommige leerboeken.. met andere woorden de gebieden waar het huidige decreet reeds voldoende ruimte laat voor taalgebruik buiten het Nederlands.

Rector Jacques Willems wijdde er zijn academische rede aan bij de opening van het academisch jaar 2000-2001. Daarin komen, naast een pleidooi voor het behoud van het Nederlands, de verschillende facetten en de nood aan een globale optimalisatie aan de orde. Ik citeer: "*Het is aan ons om het juiste evenwicht na te streven tussen enerzijds de waardering en bescherming van onze eigen taal en het vermijden van een kloof tussen wetenschap en maatschappij en anderzijds de openheid naar de internationale uitwisseling en mondiale professionele omgeving waarop wij onze studenten moeten voorbereiden*". In het kader daarvan adviseert de *Vlaamse Interuniversitaire Raad* met een nieuwe decretale taalregeling meer vrijheidsgraden te voorzien die zouden kunnen worden aangesproken, mits wordt voldaan aan voorwaarden van functionaliteit en meerwaarde. Het *Verbond der Vlaamse Academics* nam stelling voor het behoud van de huidige wettelijke regeling.

Het Vlaams Parlement organiseerde een hoorzitting op 5 juni laatstleden over het voorstel van decreet van Ludo Sannen, dat een versoepelde taalregeling voorziet. Op die hoorzitting waren er niet minder dan 11 sprekers. Daaronder bevonden zich onder meer Marc Cels (voorzitter van het *Algemeen Nederlands Verbond - Vlaanderen*), Hugo De Jonghe

(voorzitter van de *Vereniging van moedertaaldidactici*), Ghislain Duchâteau (vertegenwoordiger van de *Vereniging Algemeen Nederlands*) en professor Jozef Devreese, die ook het standpunt van het *Verbond der Vlaamse Academics* verdedigde. Hun uiteenzettingen zijn het lezen waard en zijn te vinden in het verslag van de hoorzitting, dat te vinden is op de webstek van het Vlaams Parlement. Zij belichten adequaat de complexe facetten van de diamant in termen van de instellingen zelf, de voorbereiding van studenten voor de eigen gemeenschap en voor internationale functies en relaties en de didactische en democratische impacten. De meesten vrezden dat de versoepeling de deur openzet voor een verregaande verengelsing, zoals in Nederland, en het denken in termen van korte termijn aanmoedigt. Ze voeren solide argumenten aan en wijzen het voorstel-Sannen af. Ik kan hun argwaan begrijpen tegenover de choquerende uitspraken in hoorzittingen van een voorstander uit de academische wereld die de huidige decretale regelgeving beschrijft als "*een onderwijskeurslijf, dat verhindert dat Vlaamse jongeren maximale kansen krijgen om zich te profileren als Europese studenten*" of waar het luidt, ik nu citeer een verslag: "*wij pleiten ervoor anderstalige programma's te kunnen organiseren. Dat is een teer punt, maar als we een internationaal en betekenisvolle rol willen spelen, dan moet het decretale keurslijf worden versoepeld en moet er meer vrijheid komen in het gebruik van vreemde talen in het onderwijs. Mijns inziens (zo spreekt de voorzitter van de Vlaamse Hogescholenraad verder) moeten we dat niet beperken tot het master-niveau, maar gezien de heterogene structuur van het hoger onderwijs zullen we moeten onderzoeken hoe de taalbarrière het best kan worden geslecht*".

De ware impulsen schuilen het meest in de wijze waarop de dialectiek gevoerd wordt. Tegenover die uitspraken staan de succesverhalen over deelname aan Socrates-projecten en de vooraanstaande internationale professionele aanwezigheid van afgestudeerden van die zogenaamde in "keurslijf gehulde en door barrières ingeperkte" Vlaamse instellingen van hoger onderwijs.

Meertaligheid is van groot praktisch en cultureel belang. Daaraan twijfelt niemand. Het bevordert de openheid van geest en behoedt ons voor het zich opsluiten in een kleine kring. Het is nu eenmaal het lot van een relatief klein taalgebied, zoals het Nederlandse, dat je een bijkomende inspanning moet doen voor die meertaligheid. Het heeft ook zijn voordelen ten opzichte van diegenen die zich de luxe kunnen permitteren het met één taal te kunnen doen. (Zo zei mij onlangs op een congres in

Parijs een Engelsman dat *wij* in feite bevoordeeld waren: wij hadden toegang zowel tot de Engelse publicaties- weliswaar het grootste deel van de wetenschappelijke publicaties-, maar daarenboven ook tot de publicaties in andere talen waarvan *hij* verstoken bleef).

Dat neemt niet weg dat men niet waakzaam genoeg kan zijn bij de impulsen die ijveren voor het systematisch veralgemenen van het Engels in het tertiair onderwijs - en wel omdat die impuls zwaar in conflict komt met de oorspronkelijke impulsen van de universitaire vorming, namelijk de sociale impuls naar de eigen gemeenschap in termen van democratisering en ontplooiing van onze gemeenschap. We moeten opletten dat het Engels onze taal en de mogelijkheden van onze cultuur niet verschaalt. Ik huiver als ik denk aan het "potjesengels" dat ik op congressen en internationale bijeenkomsten hoor, waarvan de Engelsen dan achteraf zeggen dat ze er niets van begrepen hebben. Waarom zouden we een eeuw gestreden hebben voor de vernederlandsing van de Gentse universiteit? Daarenboven is het niet aan elke academicus gegeven om zich vloeiend uit te drukken in een andere taal. De communicatie tussen docent en student zal er zeker niet door verbeteren. Ik wil geen afbreuk doen aan de waarde van het Engels, noch als cultuurtaal noch in zijn functie van een soort Esperanto. Ook is het onderhouden van de in het middelbaar onderwijs aangeleerde vreemde talen een goede zaak. Het selectief gebruik van vreemde talen in een puur onderzoeksomgeving kan zijn nut hebben., alsook oordeelkundig gebruik van het Engels of een andere vreemde taal in de derde cyclus voor doctoraten, als men maar zijn basis- en eerste specialisatieopleiding in het Nederlands achter de rug heeft, zijnde de eerste en tweede cyclus of straks de *bachelor*- en de *master*-fase. Het onthaal en begeleiden van vreemde studenten en professoren dringt op puur pragmatische gronden het gebruik van vreemde talen op. Daarnaast in het belangrijk dat, zoals de Fransen het doen, taallessen in de eigen taal aangeboden worden aan de buitenlandse studenten. Immers: buitenlanders die onze taal hebben geleerd en het Nederlandse taalgebied hebben bezocht, blijken vaak jaren later in de meest verschillende maatschappelijke situaties opeens kleine steunpunten te zijn omdat ze van Nederland meer weten dan dat het bloembollen exporteert of omdat hen is bijgebleven dat in België niet alleen Frans gesproken wordt.

Maar het gaat om nog meer. Er zijn een aantal facetten die niet uit het oog mogen worden verloren en die naar mijn mening ethisch permanent in het debat moeten worden meegenomen. Het gaat over de professionele relaties binnen de eigen gemeenschap. Ik beschrijf het

proces vanuit mijn eigen beroepservaring. Het kan zonder meer getransponeerd worden naar andere beroepen die met medewerkers, klanten, het publiek, patiënten... te maken hebben.

Om goed leiding te kunnen geven aan arbeiders en bedienden, met de interne en externe communicatie die erbij hoort, in de industrie of andere organisaties waar de voertaal Nederlands is, moet je eigen vaktechnisch en algemeen gedachtegoed in het Nederlands opgebouwd zijn. De kwaliteit van veiligheidsinstructies, productievoorschriften, kwaliteitsregels, inbeslagnames, productiviteit, creativiteit, procedures en het sociaal welzijn in de onderneming wordt bepaald door ingenieurs die in het Nederlands zijn opgeleid. Dat sluit uiteraard niet uit dat er tijdens de opleiding naast het Nederlands kansen gecreëerd worden om vreemde talen te verwerven of te onderhouden, als training geprogrammeerd of in zeer specifieke gebieden en omgevingen. Dat doe je in het secundair onderwijs ook, zonder dat je daarvoor alles in het Engels moet doen en je eigen taal moet opofferen.

Om dan toch maar een Engelse uitdrukking te gebruiken: "*man is a telling animal*". Dat is zeker van toepassing in groepen met een grote diversiteit van intelligentie en vorming, opleiding en vaktechnische disciplines. Arbeiders, bedienden en andere disciplines, en zeker de jongeren hebben een verhaal nodig en geen abstracte theorie of dogmatische affirmaties met vreemde woorden. Hoe kun je nu een goed verhaal brengen over wat je samen gaat doen, als je de vertrouwde met de Nederlandse woorden binnen je vak verloren hebt? Als je een lange tijd over iets niet meer kan praten in een taal, ga je het ook niet meer beleven in die taal - want je voelt het niet meer aan. Naar het schijnt is het juist een Engelse romancier die het volgende zei: "*Wanneer ik mijn gedachten tegenover jou uitspreek worden deze enkel in jou opgenomen voor zover zij in jouw geest aangepaste woorden of corresponderende, soortgelijke gedachten aantreffen*". Hoe kan je als leidinggevende verbaal en emotioneel doeltreffend en doelmatig zijn voor je onderneming als je vervreemd bent van je eigen professionele taal? Ik ben ervan overtuigd dat een belangrijk deel van het succes van Sidmar inzake veiligheidsresultaten, de ethische parameter bij uitstek, en ook inzake de innovatie en doelmatigheid te danken is aan de beslissing om vanaf het begin en de eerste opstart van de fabriek voor alles het Nederlands te gebruiken: voor alle uitrustingen en processen, voor alle opschriften, naamplaatjes in stuurcabines, machinebedieningen, storingsmeldingen,... Nog tijdens de studiefase was er een *Comité voor Nederlandse Terminologie* opgericht, dat duizenden woorden

standaardiseerde, vastgelegde en soms creëerde. Dat was van doorslaggevend belang voor opleiding, instructies, werkvoorschriften, veiligheid, en dergelijke. De contacten die de KVIV heeft met zijn geëxpatrieerde leden leren ons hetzelfde. Zij moeten de taal van het land waar ze werken grondig leren.

Internationale relaties verlopen inderdaad veel in het Engels en je moet die taal uiteraard beheersen. Alleen is het niet zelden nodig een eventueel passieve kennis te hebben van de taal van de buitenlandse gesprekspartner om zijn Engels te begrijpen. En in heel belangrijke zaken is het soms zeer nuttig, ook al ken je de vreemde taal van je gesprekspartners, om toch met een tolk te werken om tijd te winnen, om te denken en te toetsen en zekerheid te hebben over de exacte draagkracht en nuances van de woorden. Het zou niet ethisch zijn dat door een evolutie zoals die zich aan de Nederlandse universiteiten dreigt door te zetten, je zou moeten afstuderen als een geëxpatrieerde in je eigen land. Ik denk dat die stelling waar is voor alle instellingen van het tertiair onderwijs in alle landen van Europa.

En daarenboven over het Nederlands moeten wij ook niet zo bescheiden zijn. Met zijn 22 miljoen in Europa betekenen we een flink stuk meer dan de Denen, de Zweden, de Noren, de Finnen, de Portugezen, enzovoort. Economisch is de Nederlandstalige regio welvarend. Vlaanderen en Nederland samen zijn qua bevolking en Bruto Nationaal Product een middelgrote lidstaat van Europa. Het aantal lectoren Nederlands in de wereld is indrukwekkend. In het buitenland zijn er 180 universiteiten waar Nederlands gedoceerd wordt. En dan wil ik nu niet meer herbeginnen over de culturele diversiteit die voor de leefbaarheid van Europa van essentieel belang is en door de Europese instanties als dusdanig aangemoedigd wordt.

Ik wil eindigen met een citaat uit een lezing van Luc Devoldere, hoofdredacteur van *Ons Erfdeel*, die hij hield in de aula van de universiteit Gent op 11 februari 2001 onder de titel "*het Gemenebest is de taal*".

"Wij opteren voor het vaderland van de taal die ons onmiddellijk bepaalt in onze contacten met anderen. Elke taal is ook een verrijking, een andere manier om de werkelijkheid ter sprake te brengen, te ordenen en te interpreteren. Daarom zijn alle talen gelijkwaardig, of ze nu door vijftig miljoen mensen worden gesproken of door twintig miljoen. Daarom heeft iedereen het recht zijn taal te verdedigen. Maar om aan de gevaren van exclusivisme en taalracisme te ontsnappen, moet iedereen het pleiten voor de eigen taal in dezelfde adem altijd

verbinden met het pleiten voor meertaligheid, waarbij kennis van het Engels onontbeerlijk, maar niet genoeg is. Wij hebben in Europa trouwens geen keuze. Het uitsluiten van een Europese taal ondermijnt de essentie zelf van het Europese avontuur. We mogen daar fanatiek in zijn. (...) Maar we hebben nog altijd last om onze lokale hechting te verbinden met waarlijk kosmopolitisme. Ook Vlamingen moeten met Finkielkraut weigeren te kiezen tussen de volgende alternatieven: "Het universalisme of het bewustzijn van een bijzondere lotsbestemming. De onthechting of het verband. De openheid of het erfgoed. De tolerantie of de trouw". "Geen zelfontkenning, maar zelfonderzoek: zo zou men de kunst van het kosmopolitisme in onze tijd kunnen zien" schreef de socioloog Paul Scheffer onlangs in een opiniestuk waarin hij betwist dat Nederlands niet meer zou bestaan. We zullen moeten leren leven met een territorium, waar de facto meer dan één taal wordt gesproken, en we zullen dat moeten blijven combineren met de bewuste voorkeur voor één standaardtaal, het Nederlands."

Empire gone, Britain will go

Lic. Karl Drabbe

*He that is mad and sent into England.
Ay, marry, why was he sent into England?
Why, because 'a was mad, 'a shall recover his wits there;
or if 'a do not, 'tis no great matter there.
Why?
'Twill not be seen in him there: there the men are all as
mad as he.'*

W. Shakespeare, Hamlet¹

Wie al eens vaker de kleine oversteek waagt naar Groot-Brittannië, is het zeker al opgevallen. Waar vroeger de *Union Jack* – de vlag van het Verenigd Koninkrijk van Groot-Brittannië en Noord-Ierland – menige kerken, afspanningen en huizen sierde, werd het dundoek het jongste jaar ingewisseld voor het *Saint George's Cross*². Het kruis van Sint-Joris, de wit-rode vlag van Engeland. De *Union Jack* en het *Saint George's Cross* werden nooit tevoren zo vaak en veelvuldig door elkaar gebruikt in Engeland. De bekende publicist Timothy Garton Ash noemt het een '*pas de deux*' van beide vlaggen.³

De Britten – of liever: de Engelsen – zijn na een halve eeuw *Empire* en *Commonwealth*, na Edward I *the Stealth* en Oliver Cromwell, na de Paasopstand en de *Devolution*, op zoek naar zichzelf.

Is Engeland, het oude, historische kerndeel van het Verenigd Koninkrijk, een schim van het verleden of wacht het als regio in een gedefederaliseerd land een nieuwe toekomst? Een vraag die menige vorser, journalist, historicus, niet het minst de gewone *middle-class gentleman* uit het zuiden van het eiland wakker houdt. Sinds de eerste regionale verkiezingen in 1998, de eerste sinds het devolutieproces zich institutionaliseerde in eigen Welshe en Schotse parlementsverkiezingen, begint Engeland zich stilaan op zichzelf terug te plooiën. En verwordt het *United Kingdom* tot een *Untied Kingdom*.

Niet alle politici of bedrijven volgen dat devolutieproces. Maar het is een teken aan de wand dat in Engeland zelf een debat ontstaan is als gevolg van diezelfde devolutie: Schotland en Wales kiezen hun eigen weg. In Noord-Ierland is zelfs bij gematigde protestanten uit pluralistische genootschappen de hereniging van wat Ulster heet met de Ierse

Collectief verzoekschrift: Vlaamse regering moet Vlaamse ziekenhuizen bouwen in Brussel

Aan de heer Norbert De Batselier, voorzitter van het Vlaams Parlement

Een acuut gebrek aan tweetaligheid in de Brusselse ziekenhuissector, zorgt ervoor dat een ziekenhuisopname in de hoofdstad voor een Nederlandstalige patiënt vaak geen sinecure is. Een goede communicatie tussen de patiënt en het verplegende personeel en de artsen is een fundamenteel onderdeel van een goede zorgverlening. Wanneer dit op de helling geplaatst wordt, verkrijgt men niet alleen een situatie die voor de patiënt bijzonder onaangenaam is, maar ook een situatie die voor de patiënt (levens)gevaarlijk kan worden. Hoe kan men immers deskundig een diagnose opstellen wanneer men niet in staat is om op een normale manier met de patiënt te converseren?

Het pijnpunt is een oud zeer en ondanks de wettelijke verplichting tot tweetaligheid die op het overgrote deel van de ziekenhuizen – niet op de universitaire ziekenhuizen (St.-Luc (UCL), Erasmus (ULB), AZ (VUB)) – van toepassing is, kan nog steeds geen beterschap ontwaard worden. De voogdij over deze ziekenhuizen berust bij de Gemeenschappelijke Gemeenschapscommissie, maar deze voogdij wordt al sedert jaar en dag gesaboteerd door het Franstalig collegelid. In de vorige regeerperiode werd getracht om via driemaandelijke rapportering en vervolgens via een 'taalhoffelijkheidsakkoord' beterschap te brengen. Dit 'taalhoffelijkheidsakkoord' is echter op zichzelf reeds onwettig, en is hoe dan ook dode letter gebleven voor wat betreft het voogdijtoezicht.

Het gaat hier om een onaanvaardbare situatie die principieel verwerpelijk is, alleen brengt zo een verontwaardiging nog geen oplossingen voor het terrein aan. De ondertekenaars van dit collectief verzoekschrift reiken het Vlaams parlement bij deze oplossing aan.

Het is de Vlaamse regering toegestaan om binnen het kader van haar gemeenschapsbevoegdheden initiatieven op het vlak van gezondheidszorg te ontplooiën – ook in Brussel. Anders gezegd: het euvel van de Brusselse gezondheidszorg kan verholpen worden door de implementatie van één of meer Vlaamse ziekenhuizen in Brussel. Als gevolg van de

Republiek, geen taboe meer. Het Verenigd Koninkrijk kraakt in al zijn voegen. Niet dat het morgen zal barsten of – zoals dat voor België wordt voorspeld – zal verdampen. Maar het 'Britse unionisme' is niet meer...⁴

Debat

De jongste paar jaar ontstond in pers en publicaties een heus debat. Het officiële startschot van de Devolutie, het defederaliseringsproces dat New Labour-eerste minister Tony Blair heeft ingezet, heeft daar alles mee te maken.

Niet dat de Britten eerder al een bijzondere belangstelling aan de dag legden voor hun geschiedenis. Nergens verschijnen zoveel publicaties over het eigen verleden. Britten hebben er nooit iets aan gelegen hun eigen geschiedenis, mythes, identiteit, vlag, lied en andere symbolen – denk maar aan de kracht van het Britse koningshuis sinds de 19de eeuw – te etaleren.

Maar sinds 1998 wordt meer dan ooit de vraag gesteld of er ooit wel iets bestaan heeft als een 'Britse' geschiedenis, 'Britse' cultuur, 'Britse' identiteit. De Schotse en Welshe beweging hadden respectievelijk al hele boekenkasten vol geschreven om hun anders-zijn, hun niet-Brits zijn en vooral hun niet-Engels-zijn te benadrukken en te legitimeren. Of zoals de Welshe nationalist Gwynfor Evans (*Plaid Cymru*) het in de jaren 1960 stelde: *'Britishness is...a political synonym for Englishness which extends English culture over the Scots, the Welsh, and the Irish'*.

Nu zijn het eerder unionistische overwegingen die aan de grondslag liggen van de vele publicaties en debatten. Net als de zeker de voorbije twee jaar op gang gekomen zoektocht naar *'Englishness'*.⁵ En vooral: de vraag naar de verschillen tussen *'Britishness'* en *'Englishness'*.

Worsteling

Daarbij valt het op dat de vele opiniemakers die zich over de zoektocht naar Engelse identiteit bekommeren, of een bewust beleven van *'Englishness'* bepleiten, allen met hetzelfde probleem worstelen. 'Wie zijn wij, Engelsen? Vanwaar komen wij? Is de Engelse cultuur een te omschrijven cultuur?' 'Wat is Engels en wat is Brits?'

Het postmodernisme met haar bladerdeegvisie over identiteit, cultuur en nationaliteit komt hier om de hoek kijken. En dat houdt de nodige

gevaaren in. Niettemin is het zo dat 'Engelsen' wel heel wat 'lagen' kennen. Een korte blik op de geschiedenis van de Britten leert dat.

De in Vlaanderen allicht oudst bekende site op de Britse eilanden, is Stonehenge. Het *is* wel niet de oudste, maar laat ons gemakshalve beginnen in circa. 3000 voor Christus op de *Salisbury Plain*. Niet om er nog eens op te wijzen dat op de Britse eilanden verrassend vele sites uit neo- en mesolithicum werden ontdekt. Over de mensen uit die periode weten we bijzonder weinig. Zeker als het op hun bouwwerken aankomt, blijft het gissen.

Uit een en ander blijkt wel dat tijdgenoten toen contacten onderhielden over de hele eilandengroep. Maar of we kunnen spreken van een eigentijdse beleving van dezelfde cultuur, zullen we allicht nooit weten. Anderzijds: hierbij blijven stilstaan, zou ons leiden tot Spielerei. Zelfs Marc Reynebeau heeft het nooit gepresteerd om terug te gaan tot de eerste landbouwgemeenschappen in onze Lage Landen, om de constructie van de Vlaamse identiteit te bestuderen.

Toch beginnen vele Britse historici en opiniemakers met de eerste Indo-Europeanen op de eilandengroep, om de identiteit van wat worden zal al een eerste bouwsteen te laten leggen: de Kelten. Van waar ze komen, blijft gissen. Turkije, de Oekraïne, de Oeral... Feit is dat Keltische stammen zich in de vijfde-vierde eeuw voor Christus langzaam vestigden in zowat heel Europa, inclusief de Britse eilanden. Toeval of niet, zoals er op de Britse eilanden bijzonder veel overblijfselen zijn uit meso- en neolithicum, zo geldt dat ook voor de Kelten.

Waarom spelen de Kelten – Ivernii op Ierland, Caledonii in Schotland, Brigantes in het noorden van Engeland, Silures in Zuid-Wales, Iceni in het oosten en Atrebates in het zuiden van het Britse eiland – nog een rol in de opbouw van de Engelse of Britse identiteit? Omdat er nooit een echte assimilatie is geweest tussen Kelten en Romeinen zoals op het Europese vasteland. Rome heeft lang strijd gevoerd om het hele eiland te veroveren, maar moest in het noorden opgeven en keizer Hadrianus (begin 2de eeuw na Christus) bouwde een eigentijdse muur van Berlijn om de Kelten en de eerste Germanen (Picten) een halt toe te roepen en de meest noordelijke grens te beschermen. In Wales en in het westen en noorden van Engeland werden enorm veel militaire kampen opgetrokken, maar de Romeinen slaagden er ginds niet in tot een hechte Galloromeinse cultuur te komen. In het uiterste zuiden lukte dat enigszins wel, maar de tijd begint dan al te dringen.

Van het noorden en vanuit Ierland wordt Brittannia stilaan belaagd vanaf de 3de eeuw. De Picten uit het noorden en de Scotti uit Ierland krijgen stilaan vaste voet aan de grond. In de vierde eeuw volgen de Saksische stammen vanuit het vasteland. De Romeinen worden onder de voet gelopen. Maar ook... de Kelten, die zich de volgende paar honderd jaar verzetten tegen een nieuwe 'bezetter': de Germaanse Saksen, Angelen en – meer in het noorden – Juten. Tegen deze achtergrond worden trouwens de Arthuraanse verhalen gesitueerd: een vijfde- of zesde-eeuwse west-Britse – en dus Keltische – koning of hoofdman die zich verzette tegen de Germaanse invallers. Als Arthur zou bestaan hebben, is dit het enige wat we van hem kunnen veronderstellen. De rest blijft *Dichtung*.

Vanaf de zesde eeuw tot de achtste eeuw zijn het vooral de Angelsaksers die stilaan greep krijgen op het hele eiland. Enkel in de verste uithoeken blijven de Kelten standhouden: Cornwall en Devon in het zuidwesten, Wales en in de zuidwestelijke Schotse Hooglanden. De rest van Schotland is Pictisch, later ook eventjes Noors. Vandaar dat in Schotland door de eeuwen heen – behalve op de meest westelijke eilanden – geen Keltische taal werd gesproken, maar wel een Germaanse taal: het Scots. Vergeet dus maar dat de Schotse anti-Engelse strijders uit de Hoge Middeleeuwen Gelic spraken. Niets is minder waar.⁶

De Angelsaksers hebben stilaan wat we nu 'Engeland' noemen in handen en slagen erin een meer dan tweehonderd jaar durende vrede te bewerkstelligen, in relatieve rijkdom en – vooral – grote vrijheid voor de Saksische boeren.

In 1066 verandert er weer heel wat als Willem Langzwaard vanuit Normandië met een hele vloot zijn troon komt opeisen. Hier begint een voor vele lezers bekend(er) verhaal. De ondertussen Franstalige Normandiërs lopen Engeland onder de voet en creëren er een nieuwe elite, zorgen voor verdere verdieping en verspreiding van het Latijnse christendom in een nog altijd sterk heidens Engeland en zorgen voor de sterke Franse invloed in het Engels.⁷

Van dan af probeert Engeland ook een rol te spelen op het Europese continent (Aquitanië, de Honderdjarige Oorlog, Calais) en wordt het de gedoodverfde vijand van Frankrijk. Binnen de eilanden expandeert Engeland: Cornwall verliest zijn Keltische sfeer, in Wales blijft de taal, maar verdwijnt de eigenheid tot op het einde van de negentiende eeuw in volle Romantiek de Welshe cultuurbeweging ontstaat. Schotland blijft

gedurende eeuwen een interessant maar semionafhankelijk koninkrijk dat feitelijk pas met de *Act of Union* van 1707 wettelijk deel uitmaakt van wat dan het Verenigd Koninkrijk heet.

Tevoren al was Ierland de privétuin van Engelse adel en *gentry* geworden. Allicht de eerste kolonie sinds de Oudheid. Veel meer dan een wingewest met arme maar lastige boeren en te weinig grondstoffen, was het eiland niet. Tenzij dan een toevluchtsoord voor radicale protestanten uit Schotland, die de 'C of E' – de *Church of England* die Hendrik VIII oprichtte – liever kwijt dan rijk was. Diezelfde radicalen vochten eerst met veel enthousiasme onder Cromwell en *King Billy* (onze Willem III) tegen de Ieren. Maar de geschiedenis van het Groene Eiland is een ander verhaal.

Na 1707 maakt Engeland zich op alle Britse eilanden stilaan klaar voor de eerste Industriële Revolutie. Huis- en thuisindustrie en georganiseerde distributie was in Groot-Brittannië al sterk ontwikkeld. En met de Revolutie en de eerdere kolonisering van Noord-Amerika, het zuidwesten en zuidoosten van Afrika, Indië en veel later Australië en Nieuw-Zeeland, nog veel later ook het grootste deel van het Midden-Oosten, ontstond 'the British Empire', op een ongekend hoogtepunt onder de langdurige monarchie van Queen Victoria.

'*Britannia rules the waves. Britons never shall be slaves*' zegt het eigentijdse *Rule Britannia*. De culturele en economische superioriteit, waar alle Britten ter wereld vast van overtuigd waren, wordt dan de premisse van politiek, cultuur en beschaving. Meester in de helft van de wereld en Meester op zee, verspreiders van de Beschaving en vechters voor de Vrijheid. Met een enorme wetenschappelijke en vooral economische voorsprong op de rest van de aardbol. De Britse identiteit zoals we die vandaag op het continent clichématig herkennen, is geboren. Daarbij valt één ding op, namelijk dat die Britse identiteit zich niet beperkte tot de Britse eilanden, maar daarbuiten een hele klasse typeerde die zich vestigde in de vele delen van het Britse Imperium.

Om een omschrijving te geven van die identiteit, móét je je wel op glad ijs begeven. Maar we bevinden ons in goed gezelschap met Jeremy Paxman en Maureen Duffy, die elkaar vinden in een poging tot definiëren. We halen hier een uitgebreid citaat uit Paxmans *The English* aan: '*[we] live in a country that, for all its Lilliputian political spats, is firmly based in a tradition of personal liberty, that still believes in fair play, that is tolerant easy-going and slow to anger. [We] live in a culture where the supposition is that the individual may do as he or she likes,*

*providing it is not banned by law, instead of the reverse, which is true of much of the rest of the world: in Germany there are even laws about when you may beat your carpets or wash your car. [We] live in a civilisation where words matter, that gives [us] some of the most vigorous theatre in the world, more newspapers and a higher overall standard of television than anywhere else in the world. [We] have a capital city with a greater variety of entertainment of offer than any other city in the world. [We] have some of the finest domestic and church architecture on earth. [We] remain a highly inventive, entrepreneurial people. [We] have the finest choral music and the greatest diversity of musical performance in Europe. [We] have some of the loveliest countryside in the world, not an acre of it untouched by the care of previous generations. [We] have, in Oxford, Cambridge and many other institutions in London, Manchester and elsewhere, some of the finest minds and intellectual traditions of the world.'*⁸

Die Britse imperiale identiteit is echter op de eerste plaats opgebouwd uit de Engelse identiteitselementen. Het waren tenslotte de hogere klassen uit Engeland – niet uit Schotland, Wales of Ierland – die de wereld koloniseerden en beschaafden. En daar knelt het schoentje. *Englishness* en *Britishness* worden één, een 'muddle'. Géén amalgaam, maar feitelijk en vormelijk hetzelfde. Meer zelfs: '*Englishness*' heeft het meest bijgedragen tot het begrip '*Britishness*', maar heeft er tegelijk ook het meeste aan verloren, en houdt er dus minste aan over. Englands geschiedenis en cultuur is even rijk als de Schotse, maar ze heeft die in de Britse geïncorporeerd, die door Schotten, Ieren en Welshmen blijvend als imperialistisch en kolonialistisch werd gezien.

En nu...

Maar diezelfde Britse – imperiale – identiteit ging de voorbije vijftig jaar volledig verloren. Plots was er geen *Empire* meer. De dertien staten die later de VSA werden, gaven er wel al in 1776 de brui aan. Maar met de *Home Rule* (zelfbestuur) voor Ierland en de onafhankelijkheid van Indië, ontstond een niet meer te stoppen sneeuwbaaleffect. In de tweede helft van de twintigste eeuw werd elke kolonie onafhankelijk. Sommigen wilden zelfs geen lid zijn van de *Commonwealth* – een culturele en economische samenwerkingsruimte – het Verenigd Koninkrijk kwam ook als verliezer uit de Tweede Wereldoorlog. Roosevelt en Stalin hadden wat al sinds de jaren 1890 duidelijk was – bipolariteit – voor eens en altijd

duidelijk gemaakt. Zij waren baas en voortaan zouden de VSA respectievelijk de Sovjet-Unie de wereldpolitiek bepalen.⁹

De volgende knauw die de Britse identiteit kreeg, was de grotere bewustwording van de Schotten. Eerder dan de groei van de Welshe taal- en cultuurbeweging, was de groei van de *Scottish National Party* een doorn in het oog van de unionisten. De SNP voerde niet zozeer een cultuur-identitaire politiek, maar had vooral een economisch emancipatieprogramma voor ogen. Uitgesproken links weliswaar, maar met het oog op de Noordzee-olievelden die quasi allen 'Schots' zijn...

De Britse identiteit – zelfs door de conservatieve filosoof Roger Scruton als 'dood' betiteld – heeft het voorbije decennium echter een andere invulling gekregen dan de klassiek-imperiale. Britse en Engelse identiteit komen in de eigentijdse sociologische studies en rapporten zelfs lijnrecht tegenover elkaar te staan. Vroeger kon je *English* én *British* tegelijkertijd zijn, zoals je Schots en Brits kon zijn. Momenteel wordt 'Brits' geïdentificeerd met een meer exclusief beleven van natie, cultuur en identiteit. Continentalen, immigranten uit de Commonwealth en daarbuiten, kunnen toetreden tot de Britse publieke ruimte. En kunnen zich Brits voelen. 'British' wordt daarbij een burgerlijk ideaal of model.

'English' staat dan weer gelijk met een meer etnisch concept en is – in de interpretatie van de moderne socio- en politologen – dus ook inclusief.¹⁰ Jeremy Paxman, de bekende BBC-televisiereporter, is daar heel formeel in: "*Britain*" also has the advantage of being inclusive. You don't need to be a white Anglo-Saxon to be British. It seems that you can be Nigerian, Moslem, Jewish, Chinese, Bangladeshi, Indian or Sikh British, a great deal more easily than you can be English and any of those things. Precisely because "*Britain*" is a political invention, it allows diversity."¹¹

Terugplooiën

Engelsen plooiën zichzelf steeds meer terug op de oude Engelse *shire counties*¹². Schotland en Wales – om over Noord-Ierland, waar de meeste jongere Britten al helemaal niet van wakker liggen – verdwijnen uit het gezichtsveld.

Dat toont zich ook in héél kleine elementen. Einde juli 2002 werden de resultaten van een grootscheepse enquête naar de 'zeven Britse wereldwonderen' bekend gemaakt. Het toeval wil dat het vooral mensen uit Engeland zijn, die door de organiserende Gouden Gids, werden

ondervraagd. Resultaat: alle zeven Britse wereldwonderen... bevinden zich in Engeland. Over *Hadrian's Wall* valt misschien nog te discussiëren, en dan nog. Schotse en Welshe – conservatieve ! – parlementsleden haasten zich om deze uitslag tot een nationale schande uit te roepen. Want hun regio's – of naties – kwamen er al helemaal niet meer aan te pas¹³.

Het 'Englishness'-proces gaat razendsnel. In 2000 fulmineerde Roger Scruton in zijn hoogstpersoonlijke en bijzonder lezenswaardige *England: an Elegy* nog over anti-Engelse maatregelen. Taxichauffeurs zouden geen *Saint George's Cross* op hun auto mogen kleven, want Schotse en andere Britse medeburgers zouden zich wel eens beledigd kunnen voelen. Cafés die langere openingsuren wensten op *Saint George's Day*, kregen nul op het request. Pikant detail: Ierse pubs die *Saint Patrick's Day* vieren, mochten wél open blijven¹⁴. Het klinkt misschien vreemd, maar anno 2002 is dat al in veel Engelse regio's – en op het platteland (de countryside) al meer dan in de steden – voltooid verleden tijd. 'The *forbidding of England*', zoals Scruton dat noemt, is niet meer, want een actueel en veelbesproken onderwerp in radio, televisie, kranten (zowel *broad sheets* als *tabloids*) en tijdschriften.

En het gaat zelfs verder. In oktober 2001 organiseerde de BBC een enquête – *Think of England* – die het verrassende resultaat gaf dat maar liefst 44% van de Engelsen een eigen regionaal parlement wil, zoals ook de Schotten dat hebben. 40% van de Engelsen vindt het dan weer dringend tijd om op zoek te gaan naar een eigen volkslied. En 75% (!) van de Engelsen vindt dat *Saint George's day* tot een echte Engelse, nationale feestdag moet uitgroeien.¹⁵ Merk op dat dit de eerste keer is dat uit zo'n enquête blijkt dat zo veel Engelse Britten zich eerder als 'Engels' omschrijven. Uit eerdere studies bleken enkel de Welshmen en de Schotten zich met hun nationaliteit te omschrijven, en noemden Engelsen zich vaak 'Brits' in plaats van 'Engels'.¹⁶

De Engelse devolutie

Veel heeft natuurlijk te maken met het feit dat in de devolutie Engeland feitelijk vergeten is. Met wat slechte wil zou je kunnen zeggen dat de devolutie niet voor Schotland of Wales bedoeld is, maar vooral tegen Engeland. Waarom? Heel eenvoudig: omdat Engeland grondwettelijk *niet bestaat*. Omdat Engeland géén eigen parlement heeft gekregen, geen gedeelde soevereiniteit, geen eigen bevoegdheden. Daar blijven de

counties de lagere overheden uitmaken. En blijft dus een bindend middel achterwege.

Zo is er stilaan een grondwettelijk onevenwicht ontstaan in het Verenigd Koninkrijk. Een onevenwicht waarvoor *New Labour* – met zijn grote aanhang in Wales en Schotland – verantwoordelijk is. Concreet betekent dit dat beide regio's uitgroeien tot deelstaten met eigen bevoegdheden, met rechtstreekse ministriële vertegenwoordiging in het kabinet maar bovendien met een enorme oververtegenwoordiging in het Lagerhuis en dat vooral Schotland een relatief groter aandeel krijgt van overheidsuitgaven. De parallellen met de Belgische situatie zijn gauw getrokken.¹⁷

Resultaat van deze scheeftrekkingen, waaraan de recente devolutie ten grondslag ligt, is dat armere streken in Engeland zich beginnen te roeren. Waarom krijgen Wales en Schotland zulke subsidies? Waarom hebben zij zoveel parlementariërs? Waarom zijn zij vertegenwoordigd in het ministriële kabinet. De roep om devolutie *in* Engeland wordt daarmee óók luider. *Counties* in het noorden, maar ook in het zuidwesten – zeg maar diegene die het verst van Londen liggen en armere, niet vaak oud-industriële streken – eisen dezelfde voordelen op als Schotland en Wales.¹⁸ Die counties voelen zich achtergesteld en *'third-class'*.¹⁹

Het probleem is echter dat er binnen Engeland – dat als politieke constructie niét bestaat, we herinneren er nogmaals aan dat de defederalisering enkel geldt voor Schotland en Wales en beide regio's nooit oog in oog komen te staan met Engeland – geen rechtlijnige substructuren zijn. Ja, er zijn de 39 *shire counties*. Kleintjes in het zuiden. Bijzonder grote in het noorden. Maar elke *county* heeft zijn eigen organisatie, heeft zelf bepaald welke bevoegdheden op gemeentelijke of intergemeentelijke niveaus komen te liggen. Er bestaat niet zoiets als een rechtlijnige of gelijke 'autonomie' voor die gewesten. Vergelijk het met Spanje, waar je de oude vijf cultuurhistorische naties hebt en dan nog twee handen vol minder autonome regio's. Ook hier kent elke regio een andere autonomie. Baskenland en Catalonië staan – samen met vijf andere regio's – het verst, maar Catalonië heeft bijvoorbeeld geen bevoegdheden op vlak van fiscaliteit, in tegenstelling tot Baskenland. Deze asymmetrische defederalisering noemt men in het Verenigd Koninkrijk *'rolling devolution'*.

Gevolg: een grondwettelijk onevenwicht dat ook zal leiden tot een economisch onevenwicht. De roep naar meer autonomie elders in Engeland, zal enkel toenemen. Algemeen werd aangenomen dat

Engeland als geheel – lees: de optelsom van de Engelse counties – geen vragende partij is voor een apart, autonoom statuut. Hoger echter verwezen we al naar een recente BBC-enquête waaruit blijkt dat, met de jaren, de Engelse bevolking toch iets begint te voelen voor Engelse autonomie.

Maar wil, behalve een groeiende groep Engelsen, het politieke bestel – lees: Westminster, *Downing Street*, Windsor en de *London City* – wel een *ménage à trois* met Schotland, Wales én Engeland? Engeland telt het grootste bevolkingsaandeel (85%), is het economische zwaartewicht in de primaire en tertiaire sector – maar het ontginnen van olie blijft een bevoegdheid van het Verenigd Koninkrijk, dus dat kunnen we buiten beschouwing laten – levert de meeste *Members of Parliament* (529 op 659 *Members of Parliament*)... Een eigen Engels parlement met gelijkaardige bevoegdheden als het *Scottish Parliament* of de *Welsh Assembly*, zal al snel rivaliseren met Westminster! Devolutie naar Engeland zou dus al snel devolutie *in* Engeland kunnen worden.

Feit is dat het recente besef van globalisering, de Europese eenmaking – waardoor voor het eerst in de geschiedenis Engeland/Groot-Brittannië/het Verenigd Koninkrijk (een stuk van) zijn soevereiniteit verliest – de *Devolution* en het verdwijnen van de Britse grootheid aan de oorzaak hiervan liggen. Maar ook voetbal. Engeland is een voetbalnatie. Ook al is voetbal in Groot-Brittannië eerder een *lower class*-aangelegenheid. Het biedt een legitimatie aan een nieuwe identiteit-in-opbouw. Een identiteit die op het eerste zicht toch een constructie is, een negatieve identiteit ook. Want zolang Schotland geen verdere stappen in de Devolutie – laat staan naar onafhankelijkheid – zou zetten, is er geen vuiltje aan de lucht. Maar je weet maar nooit, en dan is het mooi meegenomen dat het Engelse hartland van het grootste der Britse eilanden wél een gemeenschappelijke identiteit koestert. Tot de noorderlingen in Northumbria wakker worden...

1. In de standaard-vertaling door Willy Courteaux, wordt dit: '[Hamlet], die nu gek geworden is en naar Engeland gestuurd. / Ach ja! Waarom is hij naar Engeland gestuurd? / Wel, omdat hij gek is: daar zal hij weer bij zijn verstand komen, en gebeurt dat niet, och, daar komt het er niet op aan. / Waarom? / Daar zal het niet opvallen, iedereen is daar even gek als hij. (William Shakespeare, Verzameld werk. Vertaald en ingeleid door Willy Courteaux. Uitgeverij Pelckmans, 1987, blz. 1014)
2. Volgens schattingen werden in Engeland 30 miljoen St-Jorisvlaggen (!) verkocht n.a.v. de Wereldkampioenschappen voetbal, voorjaar 2002,
3. T.G. Ash, *O.c.*

4. In dit artikel staan we niét stil bij de Troubles in Noord-Ierland (Ulster of de *Six Counties*/zes graafschappen). We behandelen hier de zoektocht van de 'échte' Engelsen naar een eigen cultuur, identiteit, zelfs bestaansrecht. Die zoektocht en de relatie daarvan tot Schotland en Wales in Groot-Brittannië staat immers volledig los van wat er in Ierland gebeurde of nog te gebeuren staat.
5. Een greep uit het aanbod biedt o.m. volgende boeiende boeken, in subjectieve volgorde genoteerd. Indien u interesse hebt voor het probleem van 'Englishness' raden we u volgende publicaties aan, te beginnen met: Jeremy Paxman, *The English. Portrait of a People*. Penguin, 1998; Michael Wood, *In search of England. Journeys into the English Past*. Penguin, 2000; Vernon Bogdanor, *Devolution in the United Kingdom*. OUP, 1999; Maureen Duffy, *England. The Making of the Myth from Stonehenge to Albert Square*. Fourth Estate, 2001; Roger Scruton, *England. An Elegy*. Pimlico, 2001; Peter Vansittart, *In Memory of England. A Novelist's View of History*. John Murray, 1998; Richard Weight, *Patriots: National Identity in Britain. 1940-2000*. MacMillan, 2002.
6. Waarmee meteen een op het vasteland levende mythe wordt ontkracht. In de loop van de moderne geschiedenis heeft het Keltische Gelic helemaal niet moeten inboeten ten voordele van het 'imperialistische' Engels, maar wel voor het Scots, dat een Germaans dialect is. En nu we toch bezig zijn: vergeet ook de *kilts*, de Schotse rokjes maar. Dat is een zeventiende-eeuwse uitvinding, die niets te maken heeft met de Keltische stammen in de Schotse hooglanden. En zo zijn er nog wel wat Keltische mythen te doorprikken over Schotland. Goed, de doedelzak is een Keltisch instrument. Maar wordt even gretig beoefend in dat andere stukje Keltische erfgoed in Spanje: Galicië. De enige Schots-Keltische legende die we voorlopig het recht van bestaan willen gunnen, is Nessie.
7. Tegen de achtergrond van de normandisering van het Engelse platteland situeert zich ook de legende van Robin Hood. Niet als grote verdediger van de armen. Maar wel als een soort Breydel of De Coninck die de oude 'common laws', de vrijheden van de Engelse boeren verdedigde tegen de Latijnse nieuwlichterij. Een strijd die in Engeland overigens gevoerd werd tot de *Glorious Revolution* van 1688. Tussen haakjes: Engeland heeft wel wat Robin Hoods gekend, maar of de 'Man in tights' zelf bestaan heeft, blijft een groot vraagteken.
8. J. Paxman, *O.c.*, p. 260-261. – Vooral met het begrip 'fair play' - eerlijkheid en oprechtheid – identificeren de oude Britten/nieuwe Engelsen zich bijzonder graag.
9. Interessante lectuur terzake is wel Geoffrey Barraclough, *An Introduction to Contemporary History*. Penguin, 1964.
10. Dit onderscheid wordt echter ook overgenomen door tal van publicisten die over de problematiek van dit artikel minder academische werken uitgaven.
11. J. Paxman, *O.c.*, p. 240.
12. Hierbij moet ook aangestipt worden dat heel wat conservatieve Engelsen – niet weinigen van het platteland – zich meer en meer op Engeland terugplooiën omdat de Britse regering in Westminster de minst Engelse is ooit. Labour is maar aan de macht gekomen dankzij de massale steun in Wales en Schotland waar de partij – volgens Roger Scruton – altijd gezien werd als 'een anti-Engelse kracht'. R. Scruton, *O.c.*, p. 252.

13. *The Times*, 9 augustus 2002.
14. Roger Scruton, *England: an Elegy*, p. 247-248.
15. Ook al beweerde 71% van diezelfde overtuigde Engelsen *Saint George's Day* niét te vieren.
16. Simon Gill, *The Untied Kingdom? Englishness in an Age of Devolution*. British Council, 2000.
17. En toch is het verbazingwekkend hoe de Vlaamse Beweging zich altijd in het kamp van Schotten en Welshmen heeft geplaatst...
18. Zo werd in 1997 de officiële vraag gesteld vanuit het noorden. De meerderheid van *Labour* vertegenwoordigers en de 4 sociaaldemocratische parlementsleden ondertekenden een *Declaration for the North* dat een eigen assemblée wil. Volgens *The Economist*, 27 maart 1999, zou Northumbria wel eens de eerste *county* kunnen zijn met eigen 'Assembly' (cfr. Londen) en uitgebreide bevoegdheden.
19. Vernon Bogdanor, *Devolution in the United Kingdom*, p. 265.

De betekenis van Pim Fortuyn

Dr Koenraad Elst

Het meeste hedendaagse geschrijf over "extreem-", "ultra-" of "radicaal" rechts is boerenbedrog. De auteurs baseren zich niet op eerstehandse kennis van de rechtse bewegingen, zijn veelal niet in staat om zonder schuimbekken een gesprek met een rechtse rakker te voeren, en voelen zich door de schutkring-ideologie gesterkt in hun geloof dat het mijden van elk contact de beste manier van omgaan met de rechtse duivel is. Het zegt genoeg dat de pionier in het genre, Hugo Gysels, er prat op gaat, in 1989 het ordewoord van het "*cordon sanitaire*" gelanceerd te hebben. De socialistische politoloog Patrick Stouthuysen heeft inmiddels toegegeven dat de schutkring de rechts-*watchers* van hun informatiebronnen afsnijdt en tot onwetendheid van de hedendaagse politieke stemming leidt.

Het resultaat is dat de meeste zogenaamde deskundigen gewoon oude clichés projecteren op een nieuw verschijnsel. De meest weerzinwekkende variant bestaat erin, te doen alsof de hedendaagse rechtse stromingen het programma van de vooroorlogse autoritair-nationalistische partijen als het hunne beschouwen. Zelfs waar nationalisme een gemeenschappelijke noemer vormt tussen nu en toen, valt de onbevangen waarnemer het totale contrast op in hun standpunt tegenover de democratie.

In het interbellum was de democratie in crisis, en de roep om autoritaire alternatieven was zowel links als rechts zeer sterk. Men keek op naar de dictators in de Sovjet-Unie (in eigen land weinig populair), in Italië (razend populair) en vervolgens in Duitsland (democratisch verkozen) als mannen die de formule hadden om hun land uit het slop te halen. De nederlaag van de toonaangevende dictaturen in 1945 en 1989 heeft de situatie beslissend gewijzigd. De rechts-populistische partijen van vandaag roepen niet om minder maar juist om meer democratie, bijvoorbeeld om de directe democratie met referendums op burgerinitiatief. Politologen en journalisten die hen "ondemocratisch" of "een gevaar voor de democratie" noemen, hebben duidelijk andere bedoelingen dan objectieve verslaggeving.

Spelbreker

De logica achter het scheldwoord "ondemocratisch" tegen rechts-populistische partijen is tweërlei. Ten eerste is er de aloude marxistische opeising van het etiket "democratisch", als in het "Democratisch Kampuchea" van Pol Pot, zodat de vijand wel "antidemocratisch" moet zijn. Al zijn er nog maar weinig die expliciet het marxisme belijden, marxistische denkvormen en vooronderstellingen zijn nog alomtegenwoordig. Ten tweede geldt volgende kromredenering: deze partijen zijn xenofob, de nazis waren xenofob, *ergo* deze partijen zijn nazi, *ergo* zij belijden ook alle andere programmapunten van de nazis: rassenscheiding, jodenhaat, vervolging van homo's, en verwerping van de democratie. Zo had men het mooi voor mekaar: al wie aan de multicul-"consensus" durfde twijfelen, was een antidemocraat, zo al niet een nazi.

Enter Pim Fortuyn. Waar andere rechts-populistische leiders niet geloofd worden wanneer zij moeizaam uitleggen dat de genoemde nazi-opvattingen hun vreemd zijn, was dit bij Fortuyn gewoon evident. Hij ging met kleurlingen naar bed en schonk jaarlijks een boom aan Israël. Zijn waarschuwing tegen de islam kwam niet voort uit christelijk revanchisme of identitair nationalisme (hij deed erg meewarig over vlaggenzwaaien), maar eigenlijk uit een consequent linksliberalisme. Hij duwde de linksen met de neus in hun eigen contradicties. Hoe kan je nu voor de arbeidersklasse zijn en inmiddels de arbeiderswijken onleefbaar laten maken? Hoe kan je nu voor vrijheid-blijheid zijn, voor vrouwen- en homorechten, en tegelijk optreden als gangmaker voor een repressieve woestijn-godsdienst? Vinden dat Nederland vol is, kritiek hebben op de islam: in weerwil van de linkse stemmingmakerij bleken deze standpunten door het optreden van Fortuyn nu toch geen uiting van nazisme te zijn.

Wie in de kruistocht tegen rechts niét naar het grote kanon van de *reductio ad Hitlerum* grijpen, zoekt doorgaans mildere vormen van misleiding. Wim Kok probeerde het met psychiatrische neerbuigendheid door een stem voor Fortuyn af te doen als een stem "met het gevoel", alsof rationeel gelijk staat aan links. Niemand liet zich door dit goedkope sofisme van zijn kiesintenties afbrengen. In Vlaanderen heeft men het sinds 24 november 1991 over rechtse stemmen als uitingen van de "anti-politiek". Die term was enigszins toepasselijk op het toenmalige succes van de nihilo-marxist Jean-Pierre Van Rossem, niet echter op de bij uitstek politieke stem voor een nationaal-populistische partij.

In het geval van Pim Fortuyn maakte het foefje van de anti-politiek echter geen schijn van kans: alle waarnemers moesten integendeel erkennen

dat hij de politiek juist weer leven ingeblazen had. Hij vormde de levende weerlegging van de hele beeldvorming over rechts. Zijn dood bevestigde bovendien op klinkende wijze dat het gevaar voor de democratie niet van rechts maar van links komt.

Pim als gulden middenweg

De Europese kiezer is op zoek naar de beste formule om uiting te geven aan een politieke wens: het behoud van de bestaande Europese samenleving. Levensvormen streven naar invariantie, en dat blijkt ook voor onze maatschappij te gelden: zij kan binnen een gegeven tijdsbestek maar een zekere dosis verandering verdragen. Er zijn verschillende gradaties in de politieke vormgeving van van dit verlangen.

Het volledig terugsturen van alle immigranten is naar de mening van de kiezers te hoog gegrepen. De meesten kennen wel enkele immigranten persoonlijk en in gunstige zin, en sommige segmenten dan de migrantenbevolking zijn zichtbaar geslaagd in de integratie (in Nederland vooral de Surinaamse hindoes, die massaal Fortuyn gestemd hebben), dus wil men niet zover gaan die mensen collectief uit te wijzen. Bovendien zou collectieve uitwijzing tot geweld leiden, met duizendvoudige herhaling van incidenten als dat met de amokmakende asielbedriegster Semira Adamu (die stikte toen Belgische rijkswachters haar tijdens haar terugreis naar Nigeria trachtten te kalmeren) of de opstanden in asielcentra. Zelfs degenen die in theorie een zuiver blank Europa zouden verkiezen, hebben zich erbij neergelegd dat dat toch niet haalbaar is. Echt racistische partijen zijn mede daarom nooit electoraal doorgebroken.

De kiezer zoekt een gematigder alternatief: zonder aangebrande historische connecties, zonder diepe rechtse ideologie, maar met een klaar besef van de eindigheid van onze maatschappelijke opnamecapaciteit. Pim Fortuyn bood dat alternatief, daadkrachtig maar toch niet extreem: de grenzen dicht, maar wie binnen is, mag blijven. Pim was geen nazi, en zijn homoseksualiteit en pro-cannabis-standpunt waren in dit opzicht geruststellend: hij was een moderne liberaal, en geen enkele *eerlijke* waarnemer kon zijn kritiek op islam en *Überfremdung* met het nazisme verwarren.

Kogel van links

Pim Fortuyn werd, voorzover nu bekend, doodgeschoten door een groen-linkse militant. Met kleine letter, want hij had geen formele band met de partij Groen-Links, maar hij werkte daar goed mee samen. Niet te verwonderen dat in het Belgische parlement de groen-linkse partijen, samen met de socialisten, weigerden om aan de minuut stilte voor Fortuyn deel te nemen. Dit was tekenend voor het goede geweten waarmee links de haat cultiveert. Bij de dood van koning Boudewijn verklaarde de Vlaamse separatistische leider Karel Dillen dat alle vijandschap bij de dood ophoudt, maar de linkerkzijde laat zelfs de dood geen maat zetten op haar haat jegens andersdenkenden. Haar haat gaat over lijken.

“De kogel kwam van links”, zeiden Fortuyns medestanders terecht. Volgt daaruit dat de linkse politici en opiniemakers in zekere mate schuldig zijn aan de moord? Als ik daarop “ja” antwoord, dan gaat links meteen aan het huilebalken dat zij nu vervolgd worden, dat de nieuwe politieke correctheid nu anti-links is, dat zij het mikpunt zijn van een heksenjacht. Want een woord van kritiek op henzelf, dat vinden zij heel onrechtvaardig en schandelijk.

Anderzijds geeft het hun de gelegenheid om zich te verlustigen in de positie die zij diep in hun hart ambiëren: tegelijk inquisiteur en geus. Zij vinden het wat vervelend dat het sarcastisch gebruik van de term “politiek correct” hen te kijk stelt als de repressie-agenten die zij nu eenmaal zijn; liever meten zij zich graag een rebelse air aan. En kijk, een zalig neveneffect van de moord op Fortuyn is dat zij heel even niet meer oppermachtig zijn, en dat wordt met veel overdrijving in de verf gezet: “Het begrip *politiek correct* is van inhoud veranderd. Het is politiek correct geworden om de multiculturele samenleving en de islam te verketteren”, aldus Peter Giesen in de *Volkskrant*. Klinkklare onzin natuurlijk: er is nog niemand gebroodroofd om zijn pro-islam of pro-multicultuur standpunt, voorwaar een duidelijk criterium voor wat als politiek incorrect geldt. Elsbeth Etty beschrijft de kritiek op de linkse haatzaaierij als “Oostenrijkse toestanden”, doelend op een vermeende persbreidel door Jörg Haider. Zij is oud-redactrice van het communistische partijblad *De Waarheid*, dus de test voor haar bewering ligt voor de hand: de dag dat *NRC-Handelsblad* haar vervangt door een veteraan van de nazi-pers, mag je inderdaad zeggen dat de PC-wind van richting veranderd is. Het enige verschil is voorlopig dat de linkse opiniehegemonie nu een bespreekbaar feit geworden is.

Hitler doden is goed

Vast staat inmiddels dat politici en journalisten Fortuyn in het nazi-vakje gestopt hebben. De leiders van CDA en SP hebben zich ervan onthouden, PvdA-buitenlandspecialist Bert Koenders verwierp uitdrukkelijk deze retoriek, maar vele anderen lieten zich lekker gaan. Fortuyn, van wie sommigen beweerden "het masker afgerukt" te hebben, heette iemand die de discriminatie wil wederinvoeren waarvan Anne Frank het slachtoffer was (Thom de Graaf, D'66) en tegen wie weer anti-nazi volksverzet nodig is (Rob Oudkerk, PvdA). Hij "zet aan tot racistische hetze" en is "vergelijkbaar met Haider" (Biologische Bakkers Brigade), hij "hoort thuis in het rijtje van recente fascistische kopstukken" en "zoekt dezelfde uitsraling" als "de *Führer*, de *Duce*" (Peter Storm, *De Socialist*), hij is een "combinatie van Janmaat en Dewinter" (Hans Dijkstal, VVD), "de nieuwe Hans Janmaat" met "*Führerprinzip*" (politiek psycholoog Jaap van Ginneken) en een "Milosevic" (Roel van Duijn, Groen-Links). Hij profileert zich als "een sterke man uit de jaren dertig" (Hans Kombrink, PvdA) en beantwoordt aan het "type-Mussolini" (Bas Eenhoorn, VVD). Deze "Madurodam-Mussolini" (Bart Tromp, *Het Parool*) is "extreem-rechts" (Paul Rosenmöller, Groen-Links) en een "vuile kale nepprofessor" met "de intelligentie van Adolf Hitler en de charme van Heinrich Himmler" (Matty Verkamman, *Trouw*).

Welnu, iemand met de nazi-leiders gelijkstellen, dat is zeker een oproep tot haat en mogelijks zelfs tot moord. Het geldt immers als een verworven inzicht dat, zoals moraalfilosoof Etienne Vermeersch eens in een interview gezegd heeft, "Hitler vermoorden niet immoreel is". Inderdaad, op de vijftigste verjaardag van de aanslag op Hitler door de groep rond von Stauffenberg werd deze moordpoging in Duitsland *gevierd*. Mannen die eerder al poogden om Hitler te vermoorden, ook toen zijn wreedheden nog in de toekomst lagen, gelden in terugblik als "*de goeien*". Indien de moord op één man in pakweg 1938 de wereld voor het komende onheil had kunnen behoeden, zou zij dan geen morele *plicht* geweest zijn? Daarom kon Louis Tobback stellen dat een partij die hij als neo-nazi beschouwt, "met alle middelen" bestreden moet worden; volgens zijn partijgenoot Rufin Grijp zelfs "met alle middelen, ook onwettige". Wie Pim Fortuyn in ernst met de topfiguren van het nazisme gelijkstelde, moet het als een plicht gevoeld hebben, die onmens uit de weg te ruimen om de wereld te behoeden voor alle nazi-ellende die een kabinet-Fortuyn zou aangericht hebben.

In Vlaanderen kent men het verschijnsel van laffe burgemeesters die onder dreiging van linkse relschopperij rechtse bijeenkomsten verbieden, in plaats van hun plicht te doen en het grondwettelijk recht op vrije vergadering te beschermen. In Nederland voert men de daad nog veel krachtiger bij het linkse woord. Daar ziet men waar Tobback en Grijp naartoe willen. Daar geldt sinds decennia een gedoogbeleid jegens extreem-links geweld. De linkse partijen, maar eigenlijk ook het CDA en de VVD, hebben consistent een oogje dichtgeknepen voor de terreur tegen vermeend rechtse doelwitten, zoals de brandstichtingen in Shell-tankstations en Makro-warenhuizen door de *Revolutionaire Anti-Racistische Axie* (Rara) wegens banden met Zuid-Afrika. Non-comformistische professoren zijn de collegezaal uitgeslagen, waarbij hun hun academische overheid hen niet steunde maar veeleer tot ontslag dwong.

In een Amsterdamse studio werd Filip Dewinter aangevallen en zijn auto vernield; de enige perscommentator die dit veroordeelde, was Pim Fortuyn in *Elsevier* (de verschijning van de column in kwestie in een internetkrant werd verhinderd). Nationalistische groepen hebben er nooit een normale werking kunnen ontplooiën omdat hun bijeenkomsten systematisch gewelddadig gesaboteerd werden. De vrouw van Hans Janmaat is bij een bomaanslag een been kwijtgeraakt, en daaraan heeft geen enkele politicus één woord van verontwaardiging of medeleven vuilgemaakt. Nu een vermeend extreem-rechtse figuur erin geslaagd was de marginaliteit te ontstijgen, *moest* deze geweldcampagne zich wel tegen hem gaan richten.

Besluit

In heel Europa stijgt de temperatuur. Terwijl gematigde varianten van "extreem-rechts" meer kiezers winnen en meer invloed op het beleid gaan uitoefenen, grijpt een bepaalde linkerzijde naar de grote middelen om rechts te stoppen. Alleen meer democratie en een kortatere uitvoering van de wensen van de bevolking inzake de grote maatschappelijke problemen, gecombineerd met een morele en intellectuele ontmaskering van de arrogante linkerzijde, kan het tij misschien keren. Anders zou de moord op Pim Fortuyn, zo kort na die op een adviseur van Silvio Berlusconi door de nieuwe Rode Brigades, trendsettend kunnen zijn. Samen met de toenemende assertiviteit van de militante islam in Europa belooft dat interessante tijden voor onszelf en onze kinderen.

Michel Houellebecq, Céline van de 21ste eeuw ?

Lic. Alain Mouton

Slechts weinig schrijvers hebben de voorbije jaren zoveel ophef gemaakt als de Franse succesauteur *Michel Houellebecq*. Een paar jaar geleden kwam hij volop in de schijnwerpers met zijn roman *Elementaire deeltjes*, maar het is vooral zijn laatste werkstuk *Platform* (in de oorspronkelijke versie: *Plateforme. Au milieu du monde*) dat voor een hevige polemiek heeft gezorgd. Het boek kon eigenlijk niet beter vallen, in de periode rond de aanslagen van 11 september. In *Platform* (dat een paar maanden geleden in Nederlandse vertaling verscheen) rekent Houellebecq af met de Islam. Hij schuwt daarbij de schuttingstaal niet. Het komt erop neer dat de godsdienst achterlijk is en gevaarlijk. Ter info: de moeder van Houellebecq liet haar zoon in de steek toen ze –kind van de *sixties* en emotioneel totaal ontredderd- moslim werd.

De kritiek die Houellebecq in zijn boek spuit op de islam doet natuurlijk de aandacht afleiden van de essentie van zijn literaire werk: een cultuurpessimistische houding (het heeft iets Spengleriaans) en een waarschuwing aan de Westerse wereld die in een a-morele leegheid aan het wegzakken is. Houellebecq tekent een lugubere wereld waarvan de mensen zelf de doodgravers zijn. Dat zie je in *Platform* nog meer dan in het vroegere werk van Houellebecq. *Elementaire deeltjes* was een afrekening met de gevolgen van de liberaal-libertaire jaren '60 en '70. *Platform* rekent af met de gevolgen van '68, die ook nu nog hun nefaste invloed hebben. Hij veegt genadeloos de vloer aan met alle varianten van progressief individualisme en libertinisme, die hij beschouwt als typisch voor de westerse tijdsgeest van de jongste decennia.

Een hypocriet ideaalbeeld

Het *Platform*-verhaal is simpel: een hoofdpersonage dat met een kater zit, de hemel die opklaart dankzij een liefdesrelatie, een moorddadig einde. Michel, de verteller, is veertig jaar oud, vrijgezel en ambtenaar. Een persoon die volledig in zichzelf is gekeerd. Houellebecq typeert een wereld die we zouden kunnen beschrijven als een overbeschermd maar lege sociaal-democratie. We zijn ver van de ideale maatschappij die door

een bepaalde linkerkant als het walhalla wordt omschreven en waar iedereen zich 's avonds met vriendin in het comfort van een loft terugtrekt. Neen, *Platform* toont een samenleving van bange en onzekere individuen die zich bewust zijn van de verschillen die tussen mensen bestaan. Maar die verschillen worden door de elite onder de tafelmantel geveegd. En dan borrelt natuurlijk de frustratie bij het hoofdpersonage op. Meer dan ooit denkt hij in "etnische" categorieën: Arabieren zijn gewelddadig, Japanners seksueel geperverteerd, Chinezen onbeschoft ("en tot overmaat van ramp zijn ze te talrijk"). Kritiek ook op de beeldvorming die er rond zwarten bestaat: "Ze zijn viriel, ontspannen, houden van feesten. Kortom, ze zijn een rolmodel in die mate dat je er als blanke wel jaloers op moet zijn," analyseert Houellebecq.

Houellebecq legt de vinger op de wonde van een hypocriete samenleving: het ideaalbeeld van de links-liberale *citoyen* is een mythe maar toch moet je je er naar conformeren. En dan gebeuren er vreemde dingen. Zoals het verhaal van iemand die reizen moet verkopen. Wel, schrijft Houellebecq, als je Europeanen naar Arabische toeristische trekpleisters moet lokken dan moet je daar geen Noord-Afrikaan voor gebruiken maar wel –zoals in het boek- een Deense jongdame "een beetje idioot" maar "antiracistisch" en die "samenleeft" met een Jamaicaan die zeer enthousiast is over "alles wat exotisch is". Kortom, het ideale profiel voor de links-liberale elite.

Voor Michel, het hoofdpersonage, zijn dat allemaal symbolen van een Westerse wereld die aan het wegzakken is naar een a-cultuur, een afwezigheid van cultuur. En het etnische onderscheid moet op zo'n manier worden weggewerkt dat er geen culturele verschillen meer zijn. Zegt het hoofdpersonage: "Samengevat: de blanken wilden bruin zijn en negerdansen aanleren. De zwarten wilden een lichtere huid. De mensheid evolueert instinctmatig naar een soort van métissage, een algemene onverschilligheid." Een avant-garde houding die we volgens Michel terugvinden bij Michael Jackson. Een figuur die aantoont dat er eigenlijk tussen de mensen geen onderscheid meer bestaat.

De wereld is dus totaal onttoverd, in die mate dat de Europeanen voor echte betovering exotische oorden moeten opzoeken. Zoals Michel, die voor een vakantie naar Thailand kiest. Hij komt –hoe kan het anders- in het sextoerisme terecht. Maar dan klaart plots de lucht op. Hij ontmoet er een landgenote, Valérie, en wordt er onmiddellijk verliefd op. Ze vormen al vlug en stel en voor de eerste keer in Houellebecqs boeken lijkt het personage gelukkig te zijn. Maar ook die vrouw is niet perfect. Opnieuw een cliché eigenlijk. Ze is het schoolvoorbeeld van de *executive*

woman, hardwerkend, zeer competent. Ze heeft een hoge functie bij de hotelketen Aurora. Onder invloed van Michel maken ze een *business plan* op om het sextoerisme in Thailand verder te promoten. Hier brengt Houellebecq een perfide combinatie van ultra-liberalisme en seksuele frustratie: "Aan de ene kant hebben je honderd miljoen Westerlingen die alles hebben wat ze willen maar met hun sexualiteit in de knoop liggen. Aan de andere kant zijn er die miljarden zielepoten die omkomen van de honger en die niets anders kunnen aanbieden dan hun lichaam. Resultaat: je hebt hier het ideale voorbeeld van wat men in de economie comparatieve voordelen noemt." Er wordt dus gestart met een nieuwe seksclub maar, o ramp, tijdens de opening wordt het gros van de aanwezigen overhoop geschoten door een Islamitisch commando. Valerie sterft, Michel komt er levend uit. Reactie in de media: niet de islamieten worden met de vinger gewezen, wel de seksuele uitbuiting.

Michel trekt zich definitief terug uit de wereld en maakt een soort van moreel testament: "Mijn Europese voorouders hebben gedurende eeuwen hard gewerkt. Ze hebben geleerd van te domineren, van de wereld te veranderen, en ze zijn er in zekere zin in geslaagd. Ze hebben het voor een deel uit economisch winstbejag gedaan, uit arbeidsethos, maar ook omdat ze geloofden in de superioriteit van hun beschaving: ze hebben de droom, de vooruitgang, de utopie, de toekomst uitgevonden. Dat besef van een beschavingswerk is stilaan verdwenen, gedurende de ganse 20ste eeuw."

Noch rechts, noch links

Het boek van Houellebecq werd een kaskraker. In oorspronkelijke versie verscheen *Platform* in augustus 2001 en er gingen meteen 300.000 over de toonbank. Maar het is niet alleen het boek dat voor de nodige heisa heeft gezorgd. Een interview dat een literair magazine van Houellebecq afnam veroorzaakte op zijn evenveel opschudding. Daar ging hij nog eens frontaal in de aanval waarbij hij alle monotheïstische religies veroordeelde en in het bijzonder de islam ("la religion la plus crasse"). In die mate zelfs dat vier Franse moslimorganisaties klacht tegen hem hebben ingediend. Houellebecq had immers beweerd: "Elke keer dat ik hoor dat een Palestijns kind of een Palestijnse vrouw in een of ander vluchtelingenkamp wordt gedood dan spring ik op van blijdschap." Wanneer volgt een nieuwe fatwa, deze keer tegen de Franse auteur?

En zeggen dat Houellebecq voorbestemd leek om een kleurloos leven te leiden. Na zij schooltijd werd hij bijvoorbeeld afgekeurd voor militaire

dienst, want hij was verslaafd aan morfine. Hij bracht zelfs een tijdje in psychiatrische instellingen door ("de meest interessante mensen die ik ben tegengekomen waren de bewoners van zo'n instelling"). Hij begon gedichten te schrijven, kreeg een job als informaticus in de Franse *Assemblée*, publiceerde een boek over H.P. Lovecraft,... Hij raakte eigenlijk bekend toen een paar van zijn gedichten werden gepubliceerd. Houellebecq maakte toen al komaf met de vele mythes die in Frankrijk bestonden, zoals de mei '68 beweging. Over de hippiebeweging zei hij ooit: "Ik heb nooit geloofd in het gemeenschapsgevoel waarover hippies het hebben. Ik ben ervan overtuigd dat die nooit bestaan hebben. De beweging was veeleer een poging om de sociale en familiale klusters te breken, wat overigens uitstekend gelukt is. Maar alle romantiserings ten spijt: arme hippies hebben nooit bestaan."

Normaal dus dat Houellebecq het etiket rechts en reactionair krijgt opgeplakt. Maar zijn tegenstanders weten dat dit etiket eigenlijk niet gepast is. Houellebecq heeft geen heimwee naar een of ander verleden. Hij zegt zelf: "Het is een feit dat ik me noch links, noch rechts situeer. De punten waarop links en rechts van elkaar verschillen zijn niet zo belangrijk. (...) Neem nu de groenen. Ik vind dat ze ongelijk hebben op nagenoeg elk terrein. Maar ik ben het met hen eens dat drugs moeten worden gelegaliseerd. Ik begrijp niet hoe een maatschappij kan verbieden om drugs te gebruiken. Dat lijkt me compleet geschikt"

Houellebecq houdt natuurlijk van provocatie. Toen zijn eerste grote roman (*Elementaire deeltjes*) eind 1998 werd voorgesteld liet hij zich publiek in de Fnac interviewen. Hij gaf zulke krasse antwoorden dat hij openlijk voor fascist werd uitgescholden. Het raakte zijn koude kleren niet. In een ander interview werd hij voor stalinist uitgescholden en was zijn antwoord nog krasser: hij bekende dat hij Stalin wel sympathiek vond omdat die "zoveel anarchisten over de kling had gejaagd en wist hoe hij met trotskisten moest omgaan." Houellebecq weet dus hoe hij de media moet bespelen maar dat keert zich ook tegen hem. Een paar keer werd hij genoemd als kandidaat-winnaar van de meest prestigieuze literatuurprijs in Frankrijk: de *Prix Goncourt*. Hij werd echte nooit genomineerd. Net zoals die andere Franse auteur die in de jaren '20 en '30 de Franse geesten beroerde. Céline greep ook naast prestigieuze prijzen maar zijn naam klinkt nog altijd na als één van de grootste antisemitische auteurs. Gaat Houellebecq dezelfde weg op, maar dan als complexloos criticus van de islam? Het is niet onmogelijk.

Het wezen van een slag

FJ

Zoals te verwachten viel, heeft de zevenhonderdste verjaardag van de Guldensporenslag ruimschoots aanleiding gegeven tot nieuwe publicaties. Dat hierbij niet het oude adagium kan gelden dat het nieuwe niet goed was en het goede niet nieuw, bewijst de handzame brochure die Leo Camerlynck liet verschijnen bij de verdienstelijke Vereniging Zannekin uit Ieper.

In de berg informatie die ons over de militaire, sociale, literaire, nationale en diplomatieke aspecten van 1302 bereikt, heeft de tekst van Camerlynck de grote verdienste dat zij beknoptheid nastreeft. Niet ten onrechte gaat zij uit van een beperkte basiskennis die ieder lezend Vlaming verondersteld mag worden te bezitten.

Ook door de wijze van illustreren doet Camerlyncks brochure enigszins denken aan een reisgids van de betere soort, die de lezer terugvoert naar de ruimere context van wat hij op zijn verkenningstocht te zien krijgt, zonder echter te vervallen in detaillisme of oversimplificatie. Zeker het eerste deel, dat de verhoudingen tussen het koninkrijk Frankrijk en het graafschap Vlaanderen tussen 1214 en 1328 in hoofdlijnen schetst, is bijzonder leesbaar en draagt wezenlijk bij tot een correcter begrip van de Guldensporenslag. Zonder zich al te expliciet in de eindeloze historische discussies ter zake te mengen, geeft de auteur een eigen genuanceerd standpunt over het respectievelijke gewicht van feodale, nationale en sociale overwegingen in de oorzaken van de slag.

Ook het tweede deel, dat een overzicht geeft van de voornaamste protagonisten van de Guldensporenslag, is zeker verdienstelijk te noemen. Niet enkel voor de deelnemers was de slag immers verwarrend, ook voor de geïnteresseerde lezer die wil vernemen wie nu eigenlijk welke rol heeft gespeeld, is een overzicht met enige toelichting bijzonder nuttig – tenminste indien die lezer Robert de Béthune niet voor Robert d'Artois wil nemen, en het onderscheid tussen Jan van Namen en Jan van Renesse hoog wil houden. Het is daarbij ook interessant kennis te nemen van de lotgevallen van deze heren voor en na Kortrijk, zodat zij ons niet langer als geïsoleerde figuren voorkomen.

Hoewel dit tweede deel een aantal overlappingen vertoont met het eerste deel, heeft het duidelijk zijn plaats in de brochure. Een dergelijke

samenhang wordt minder duidelijk vanaf het derde deel, dat veeleer een geloofsbelijdenis van de auteur is. Hij schetst er de heel-Nederlandse visie op de geschiedenis van de Lage Landen en vertelt er over Frans-Vlaanderen, dat duidelijk één van zijn passies is. Met geen van beide is fundamenteel iets fout, maar in de huidige context zijn deze bladzijden ofwel te kort, ofwel overbodig. Hoewel ik noch de auteur, noch de uitgever van modieus postmodernisme verdenk, toch heeft de brochure ten gevolge van het derde deel een hoog collage-gehalte, dat nog wordt versterkt door de beslissing een uittreksel uit Lodewijk van Velthems kroniek als bijlage toe te voegen.

Kortom: een interessant boekje, dat echter bewijst dat ook brochures te lang kunnen zijn.

Leo Camerlynck: *1302. Een heel-Nederlandse geschiedenis*, Ieper, Vereniging/Stichting Zannekin, 2002, 80 p.

Over de auteurs

- Lic. Karl Drabbe is historicus. Hij is redacteur van het maandblad Doorbraak en bestuurslid van Nova Civitas. Als uitgever bij Uitgeverij Pelckmans is hij o.m. verantwoordelijk voor de vakgebieden Engels en geschiedenis.
- Ir Herman Deroo is burgerlijk werktuigkundig ingenieur en voormalig algemeen voorzitter van de Koninklijke Vlaamse Ingenieursvereniging.
- Dr Koenraad Elst studeerde sinologie, indologie en filosofie aan de KU Leuven. Hij publiceerde met name over de recente geschiedenis van India en over de problematiek van de multiculturele samenleving
- Mr Drs Frank Judo is hoofdredacteur van Vivat Academia.
- Lic. Alain Mouton studeerde politieke wetenschap aan de KU Leuven en is redacteur van het economische weekblad Trends.
- Dr Jan Terlouw studeerde wis- en natuurkunde en maakte naam als auteur van kinder- en jeugdboeken. Van 1981 tot 1983 was hij Nederlands minister van economische zaken. Sinds 1999 is hij lid van de Eerste Kamer.

Afdelingen

VVA-Antwerpen	swinnen20@hotmail.com vic.mortelmans@vlaanderen.org (jongeren) http://www.ufsia.ac.be/mestorme/VVA_Antwerpen
VVA-Brugge	gwijde.steel@pandora.be
VVA-Brussel	wa@drvermeulen.com
VVA-leper	andre.bouckaert@online.be http://www.ufsia.ac.be/mestorme/VVA_leper
VVA-Campinia	den_boone@hotmail.com
VVA-Klein-Brabant	raoul.lamens@skynet.be (secretaris) http://users.skynet.be/wa-kleinbrabant
VVA-Kortrijk	paul.thurman@kulak.ac.be paul_de_meester@hotmail.com (secretaris)
VVA-Kortrijk-Jongeren	ponseele.c@daikin.be wa_jongeren@hotmail.com (secretariaat)
VVA-Leuven	petervanwindkens@vlm.be http://home.tvd.be/sf15013/VVA-Leuven
VVA-Limburg	walimburg@pandora.be ghislain.duchateau@pandora.be (secretaris) http://users.pandora.be/walimburg
VVA-Oostende	wim.vereycken@pandora.be http://users.pandora.be/wa-oostende
VVA-Taxandria	verdurme.bvba@pi.be
VVA-Oost-Vlaanderen	http://inwfnu07.rug.ac.be/vvaov/

Vlaanderen 2002

OP WEG – Identiteit – Natievorming – Solidariteit

Universiteit Antwerpen campus UA, 9 november 2002

Programma

- 9.30 u Plenaire:
 Verwelkoming *Gui Celen*, voorzitter Marnixring
 Inleiding *Hans de Belder*, congresvoorzitter
 Sprekers *Prof. John Loughlin* (European University Institute, Italië) (Engels)
José María Muñoa (vertegenwoordiger van Baskenland i.h. Comité van de Regio's)(Frans)
- 10.30 u Vier rondetafelgesprekken:
 A₁ Sociale en Vlaamse Beweging: solidariteit en identiteit?
 B₁ Wetenschap en technologie – onderwijs en culturele identiteit
 C₁ Culturele identiteit in de Europese Unie
 D₁ Identiteit = volk – natie ?
 E Allochtonen, Europese waarden en identiteit
- 12.30 u Lunch
- 14.30 u Vier rondetafelgesprekken:
 A₂ Bevordert identiteit welvaart?
 B₂ Opvoeding en taal; de Bologna-akkoorden
 C₂ Algemeen-Nederlandse culturele identiteit
 D₂ Institutionele onderbouw van de identiteit
- 16.15 u Optreden *Musica Nova* uit Boom – dirigent Roger Leens
- 16.30 u Plenaire: Vlaanderen 2002
Op weg – Identiteit – Natievorming – Solidariteit
George Reid (Speaker of the Scottish Parliament) (Engels)
Philippe van Parijs (Prof. UCL)
Luc van den Brande
Hans de Belder: slotconclusies
- 17.30 u Redeptie
 Persconferentie

Voormiddag

- A₁ Sociale en Vlaamse Beweging: solidariteit en identiteit?
 Voorzitter – *Prof. Erik Defoort*
 moderator
 Deelnemers *Gilbert de Swert* (hoofd studiedienst ACV)
Luc van Neste (hoofd studiedienst ABVV)
Mark Lambrechts
Frans Crols
- B₁ Wetenschap en technologie – onderwijs en culturele identiteit
 Voorzitter – *Prof. Jan de Groof* (RUCA-regeringscommissaris)
 moderator
 Deelnemers *Ere-rector prof. Em. Roger Dillemans*
Ir. Carlo Depauw
Luc Martens (Vlaams Volksvertegenwoordiger)
- C₁ Culturele identiteit in de Europese Unie
 Voorzitter – *Guido Naets*
 moderator
 Deelnemers *Prof. Charles Ricq* (Zwitserland) (Frans)
Prof. dr. George Schöpflin (Jean Monnet Professor of Politics, School of Slavonic and East European Studies, University College London) (Engels)
Jan Hendrickx (voorzitter Rubensstichting)
- D₁ Identiteit = volk – natie ?
 Voorzitter – *Guido Tegenbos*
 moderator
 Deelnemers *Geert Bourgeois*
Stefaan de Clerck
Patrick Janssens of Norbert de Batselier
André Denys of Bart Somers
Geert Van Cleemput (filosoof)
Jo Vermeulen of Ferdi Willems of Bert Staes
- E Allochtonen, Europese waarden en identiteit
 Voorzitter – *Prof. dr. Eric Suy*
 moderator
 Deelnemers *Jan Kerkhofs s.j.*
Prof. dr. Bassam Tibi
Prof. dr. Julien Klener

Namiddag**A₂ Bevordert identiteit welvaart?**

Voorzitter – *Kris Peeters* (gedelegeerd bestuurder UNIZO)
 moderator

Deelnemers *Prof. dr. Wim Moesen* (KUL dept. Economie)
Jef Roos (NEV, Ankerprijs)
Prof. dr. Jean van Marcke

B₂ Opvoeding en taal; de Bologna-akkoorden

Voorzitter – *Prof. Yvan vanden Berghe*
 moderator

Deelnemers *Prof. dr. Jozef Devreese*
Ludo Sannen (Vlaams Volksvertegenwoordiger)
Prof. dr. Joachim Wolter (TU Eindhoven)
Prof. dr. ir. Joris de Schutter
Véronique Volders (voorzitter VVS)

C₂ Algemeen-Nederlandse culturele identiteit

Voorzitter – *dr. Els Ruijsendaal* (voorzitter ANV)
 moderator

Deelnemers *Prof. dr. Ludo Beheydt*
Drs. Paul Beugels
Prof. dr. Annick Schramme

D₂ Institutionele onderbouw van de identiteit

Voorzitter – *Prof. dr. Matthias E. Storme*
 moderator

Deelnemers *Prof. dr. K. Rimanque* (prof. Staatsrecht UIA en KULeuven)

Prof. dr. Wim S.W. Couwenberg
Montserrat Guibernau (Senior Lecturer in Politics, 'Governing Europe' Chair, Faculty of Social Sciences, The Open University; Visiting Fellow at the London School of Economics) (Engels)

Leden stuurgroep

Voorzitter *Dr. Gui Celen*
 Congresvoorzitter *Mr. Hans de Belder*
 Leden *Prof. dr. Jan de Groof*
Ir. Daniël Petit (Marnixring)
Dhr. Jan Veestraeten
Mr. Richard Celis (vzw Vlaanderen-Europa)
Dhr. Eddy Bocklandt
Prof. dr. Matthias E. Storme (VVA)
Mw. An de Moor (ANV – Orde van den Prince)

Activiteitenkalender

WA-Brussel

Zaterdag 12 oktober

Concert in het Paleis voor Schone Kunsten te Brussel: *Die Jahreszeiten* van Joseph Haydn (inschrijving noodzakelijk)

Woensdag 6 november

Paul Beliën over *De Belgische omwenteling*

Woensdag 27 november

Prof. dr. Désiré Collen over *Het gebruik van genetisch gemanipuleerde muizen voor de ontwikkeling van geneesmiddelen*

WA-Antwerpen

Dinsdag 8 oktober

Openingsvergadering met rede door Luc van den Brande over *De toekomst van Vlaanderen in Europa*, Auditorium BBL, Lange Gasthuisstraat 20, Antwerpen (inschrijving noodzakelijk)

Zaterdag 19 oktober

Tentoonstelling *7000 jaar Perzische kunst* in de Sint-Pietersabdij, Gent (inschrijving noodzakelijk)

Dinsdag 22 oktober

Dr. Dirk Delaruëlle over *Ergonomie in de praktijk*

Dinsdag 5 november

Lic. Frauke Valcke over *"Kom ons van Homerus spreken" – Domien Cracco en zijn Iliasvertaling*

Dinsdag 19 november

Lic. Paul Becue over *Kapstokken voor de belegger in een snel veranderende wereld*

Dinsdag 17 december

Dr. Zana Etembala over *Crisis in het gebied der Grote Meren*

WA-Antwerpen biedt een aanvullend programma voor jong-academici aan

Tot uw dienst: de leden van het hoofdbestuur.

Algemeen voorzitter:

Prof. Dr. Matthias Storme, Zuidbroek 49, 9030 Mariakerke

Algemene ondervoorzitters:

Lic. Milka Tombal, Carnegielaan 47, 3500 Hasselt

Ir. Marc Van Dongen, Bredabaan 764, 2170 Merksem

Algemeen secretaris:

Ph. D. Rita Wardenier, Waversesteenweg 288, 1040 Brussel

Algemeen penningmeester:

Lic. Fernand Smets, Oostvaardijk 17, 2830 Willebroek

Hoofdredacteur:

Mr. Frank Judo, Luchtvaartlaan 50 bus 5, 1150 Sint-Pieters-Woluwe

Bestuursleden:

Lic. Alain Mouton, Voorstraat 36 A, 8500 Kortrijk

Lic. Stijn Debruyne, H. Mausstraat 15 b 7, 1000 Brussel

Prof. Dr. Jozef T. Devreese, d'Oultremontlei 24, 2930, Brasschaat

Lic. Chris D'Huyvetter-Swinnen, Azalealaan 1, 2950 Kapellen

Lic. Luc Decreus, Minister Tacklaan 21, 8500 Kortrijk

Ir. Wim Vereyken, Pater Pirelaan 9, 8400 Oostende

Lic. Marnix Cherretté, Vaartstraat 4 bus 5, 9300 Aalst

Elk auteur is verantwoordelijk voor zijn bijdrage. VVA-standpunten worden expliciet als dusdanig aangekondigd.